

**INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION**

Icke-ideologins spektrum

[Ideologins gränser och samhällsformationens rörelser i marxistisk teori]

The Spectrum of Non-Ideology

[The Boundaries of Ideology and the Movements of Social Formation in Marxist Theory]

Puya Yekerusta

Termin: VT 2020

Kurs: IL2502, Uppsatskurs, 30 hp.

Nivå: Master

Handledare: Mats Andrén

Abstract

Master Thesis in History of Ideas

Title: The Spectrum of Non-Ideology: The Boundaries of Ideology and the Movements of Social Formation in Marxist Theory.

Author: Puya Yekerusta

Year: Spring 2020

Department: The Department of Literature, History of Ideas, and Religion at the University of Gothenburg

Supervisor: Mats André

Examiner:

Keywords: Louis Althusser; Karl Marx; ideology; non-ideology; social formation; base and superstructure; historical materialism; dialectical materialism

This essay examines the field of ideology and its theoretical context: the social formation, based on Louis Althusser's and Karl Marx's writings on the topics. By constructive readings of several works by the aforementioned authors', resulting in the production of philosophical concepts (as defined by Deleuze), this essay aims to develop the science of social formations and the Marxist theory of the forms of transition between modes of production. The aim is achieved by examining three areas: the possibility of non-ideology, the relationships between the commodity and ideology and the base in the capitalist social formation, and the possible functions of ideology in a communist mode of production. The examination shows that Althusser's concept of science can be understood as a relative, unlike an absolute, non-ideology. From a temporal point of view it is proposed that absolute non-ideology is the object in its absolute absence of any interpretation of it; the sensomaterial. This implies the possibility of two kinds of non-ideology; relative and absolute. Moving on, it is proposed that the capitalist social formation, from the commodity's perspective, can be formulated as a chain (as opposed to an edifice) wherein the commodity constitutes a link which functions to reproduce its chain. Besides the commodity, it is argued that material fields such as organizations and businesses, including Althusser's state apparatuses can also be understood as such links. Finally, this essay highlights that ideology's function to reproduce relations of production stems from the need of a false universalization in particularistic (class-producing) modes of production, which implies that ideology in this sense will cease to exist in a mode of production that is universalistic regarding the unity of relations of production and productive forces (communism).

Innehåll

Inledning	4
Frågeställning och syfte	6
Metod	6
Material och tidigare forskning	9
Begreppsdefinition	13
Bas och överbyggnad	14
Produktionssättets reproduktion	19
Ideologi inom basen	23
Ideologi och vetenskap	24
Vetenskap som externalitet och internalitet	24
Politiska implikationer	27
Vetenskap som relativ icke-ideologi	29
Absolut icke-ideologi	31
Pre-ideologi, ideologi och post-ideologi	36
Varan i samhällsformationen	37
Objektivitet	38
Ideologi	40
Formationslänk	43
Ideologi i ett kommunistiskt produktionssätt	48
Avslutande diskussion	51
Litteraturförteckning	53
Appendix	55
Ordlista	55

Inledning

När en hör begreppet ideologi kan tankarna gå till politiska strömningar benämnda som liberalism, socialism och konservatism. I den mycket inflytelserika ideologiteorin¹ från Louis Althusser, marxistisk filosof verksam vid École normale supérieure i Paris under andra halvan av 1900-talet, betecknade detta begrepp däremot de föreställningar bland människor som fick produktionssättet att reproduceras. Enkelt formulerat: det som får det ekonomiska systemet och det samhälle som är upprest på det att inte omvälvas från dag till dag. Althusser var runt 1970-talet en av de mest omdiskuterade marxistiska filosoferna och hans teorier om ideologi och vetenskap, där han la vikt på den teoretiska praktikens betydelse, fick inte minst relevans mot bakgrund av 1968-revolterna.²

Ideologin har en central roll i Althusserns bidrag till utvecklingen av den marxistiska vetenskapen om samhällsformationerna. Med utgångspunkt i Marx' teoribildning och den marxistiska bas- och överbyggnadsmodellen utvecklade han den marxistiska samhällsmodellen genom teorin om ideologins (och även repressionens) verkan i materiella statsapparater och dess betydelse för produktionssättets fortlevnad.³ Man skulle kunna påstå att han gav en plats åt ideologin (inte bara i teoretisk bemärkelse), som visade på vikten av människors föreställningar, idéer och övertygelser när det kommer både till reproduktion och omvälvning av samhällets grundbetingelser. De politiska implikationerna av detta var inte minst den avgörande roll som tillskrevs de mänskliga relationerna snarare än den teknologiska utvecklingen i frågan om produktionssättens och därmed kapitalismens omvälvning.⁴

Althusserns teorier om ideologin har berörts och kritiserats av många.⁵ Två av dess kommentatorer är Terry Eagleton och Nicos Poulantzas. Både Poulantzas och Eagleton har kritiserat Althusserns statsapparatsteori för att sakna aspekter som kan anses vara väsentliga för

¹ Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction* (London: Verso, 1991), 18.

² Göran Therborn, "Therborn: Althusser som kommunist och filosof" i "Louis Althusser om ideologiska apparater," red. Gunnar Olofsson, *Zenit*, 1 (1973), 1–2.

³ Statsapparatsteorin, nämligen teorin om den repressiva och de ideologiska statsapparaterna återfinns bland annat i Louis Althusser, *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses* (London: Verso, 2014); Louis Althusser, *On Ideology* (London: Verso, 2008); Louis Althusser, "Ideologi och ideologiska statsapparater (Noter för en undersökning)", <https://www.marxists.org/svenska/althusser/1970/04.htm>.

⁴ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 214.

⁵ Vi kommer att redogöra för flera av dem i avsnittet "Material och tidigare forskning" nedan.

samhällslivets praktik och fortlevnad. Poulantzas kritiserade Althusserns koncept av repression och ideologi⁶ för att vara av restriktiv karaktär och sakna ett positivt element, såsom lagens tvång till handling eller statliga praktisk-ekonomiska åtgärder. Eagleton sökte å andra sidan formulera någonting som inte var ideologiskt ”hela tiden.”⁷ I grund och botten skulle man kunna hävda att både Poulantzas och Eagleton sökte någonting väsentligt för samhällsformationens fungerande som hade undgått Althusserns teori.

Jag har i en essä argumenterat för att både Eagleton och Poulantzas misslyckades med att formulera någonting icke-ideologiskt, främst för att deras resultat inte tillförde någonting som inte redan innefattades i Althusserns statsapparatsteori (lagens positiva uppmaningar, statliga åtgärder, motstridig ideologi o.s.v.).⁸ Det är härifrån föreliggande uppsats tar avstamp. Man skulle kunna hävda att denna uppsats är en idéhistorisk studie inom historiematerialismens fält, som likväl inbegriper en filosofisk praktik inom det. Utifrån Althusserns och till viss del Marx’ egna texter (i den mån de kan anses utgöra en bredare teoretisk kontext till Althusserns) kommer jag att söka begripa ideologins gränser och möjligheterna till att formulera någonting icke-ideologiskt. Jag kommer först kontextualisera ideologin i den marxistiska bas- och överbyggnadsmodellen för samhällsformationen och därefter analysera Althusserns koncept av vetenskap i relation till ideologin. Med vetenskapen möjliggör Althusser nämligen en distans till ideologin. En distans som visas sträcka sig bortom bas- och överbyggnadsmodellen till marxismens filosofiska antaganden.

Till skillnad från Eagletons och Poulantzas’ försök att formulera icke-ideologin som en lucka i Althusserns konceptuella system, så kommer jag att söka den genom att vidareutveckla Althusserns teorier. Genom att skissera icke-ideologins möjligheter som en vidareutveckling snarare än ett förkastande av Althusserns konceptuella system, vill jag hävda att Eagletons och Poulantzas’ kritik av Althusser avseende det icke-ideologiska är missriktad.

Om bas- och överbyggnadsmodellen i frågan om ideologi utgör en teoretisk kontext, så kommer den i uppsatsens andra del att verka i förgrunden. Denna andra del av uppsatsen handlar i grund och botten om att utröna förhållandena mellan det kapitalistiska produktionssättets produkt: varan, och den marxistiska bas- och överbyggnadsmodellen. Genom att analysera ideologin utifrån varans perspektiv kommer vi erhålla ny förståelse för ideologins sätt att verka. Utifrån vår nya förståelse för samhällsformationens rörelser och

⁶ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism* (London: Verso, 2014), 30.

⁷ Eagleton, *Ideology*, 148.

⁸ Puya Yekeusta, “Flykten från Althusser,” *Det kritiska tänkandets praktik: Essäer 2019* (2019).

verkan utifrån varans perspektiv ämnar jag slutligen undersöka hur vi kan begripa ett koncept som ideologi i förhållande till ett kommunistiskt produktionssätt.

Frågeställning och syfte

I föreliggande uppsats utgår jag från tre huvudsakliga frågeställningar: hur kan icke-ideologi formuleras utifrån Althusser och Marx' teoretiska ramverk? Hur ser förhållandena ut mellan varan och ideologin respektive basen i samhällsformationen? Hur förhåller sig ideologin till ett annat produktionssätt, såsom kommunism? Med textens gång kommer enstaka underfrågor att ställas för att leda oss fram till svar på våra huvudfrågor.

Uppsatsens syfte är att bidra till utveckling av vetenskapen om samhällsformationerna och den marxistiska teorin om formerna för övergång mellan produktionssätt.⁹ Detta inbegriper i föreliggande uppsats fall också utforskande och vidareutveckling inom historiematerialismens filosofiska område; den dialektiska materialismen. Förutom att söka klargöra nya möjliga positioner och resultat i en teoretisk-akademisk kontext vill jag argumentera för att uppsatsen genom att vidareutveckla kunskaper om ideologi kan bidra till bredare förståelse för hur det reella klassamhälle som vi dagligen upplever fungerar. Utforskandet av detta område ämnar i bredare bemärkelse ge kunskaper om såväl historiska som samtida problem såsom möjligheterna och svårigheterna med att förändra ett krisdrabbat och samtidigt rikedom- och fattigdomsproducerande samhällssystem.

Metod

I mitt uppsatsarbete har jag huvudsakligen utövat en kvalitativ textanalys som kombinerats med en filosofisk praktik. Den kvalitativa metoden jag utövat kan förstås som en konstruerande läsning, karakteriserad av upprepande läsningar av materialet varmed kategorier och teman framkommit. Sjöberg beskriver hur denna metod utgörs av att ”lokalisera återkommande områden och konstruera samlande kategorier” varpå mönster och iakttagelser i materialet resulterar i ”överordnade kategorier.”¹⁰ En sådan konstruerande läsning går att göra både kvalitativt och kvantitativt, det sistnämnda exempelvis genom att

⁹ Althusser använder formuleringen ”den marxistiska teorin om *formerna för övergång* från ett produktionssätt till ett annat” i Louis Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays* (London: Verso, 2011), 20.

¹⁰ Maria Sjöberg, ”Textanalys,” i *Metod: Guide för historiska studier*, red. Martin Gustavsson och Yvonne Svanström (Lund: Studentlitteratur, 2018), 89.

identifiera *återkommande* områden.¹¹ I mitt fall har den frekventiella och därmed kvantitativa aspekten inte varit dominerande, då jag konstruerat kategorier baserat på kvalitativ eller innehållslig information.

Tolkningsprocessen under uppsatsarbetet har varit av iterativ-hermeneutisk art då betydande faktorer och begrepp framkommit under läsningens gång som fått mig att omarbete min förståelse, återupprepa och utöka läsningen och därefter omarbete den framväxande uppsatsen utifrån den nya förståelsen. Ett exempel på hur denna process kommit till uttryck i uppsatsarbetet är hur konceptet av vetenskap hos Althusser fick en mer framträdande roll i min läsning och i mitt uppsatsskrivande i frågan om ideologins externalitet, samtidigt som samhällsformationens bas, vilken jag först antog som ideologins externalitet, fick en mindre roll. Efter att upprepa läst texter från Althusser och rannsakat mina uppsatsskisser kunde jag inte längre begripa basen som extern till ideologin i samma betydande bemärkelse som vetenskapens förhållande till den. Därmed tog uppsatsen en ny, eller snarare fördjupad riktning, till att utforska Althusserns vetenskapskoncept och lämna basen som en teoretisk kontext till ideologin, snarare än en avgörande externalitet till den.

Med Althusserns teser om vetenskap som min huvudsakliga ideologiska externalitet kunde jag göra en komparativ läsning av dessa och den marxistiska teoretikern Carchedis teorier om vetenskap, kunskap och ideologi, varpå jag kunde föreslå dem som två olika perspektiv på förhållandet mellan vetenskap och ideologi – därmed som två olika uppfattningar av ideologi. Denna komparativa läsning klargjorde ytterligare möjligheterna till icke-ideologi härledda från Althusserns skrifter.

Den filosofiska praktiken som jag ovan nämnt utgår från Gilles Deleuze definition av filosofi som uppfinnandet och skapandet av *koncept*. Ytligt sett är det i själva formuleringarna av mina ”överordnade kategorier” som den filosofiska praktiken jag utövat blir synlig, även om själva arbetet som lett till resultaten är minst lika konstitutiv för denna filosofiska praktik. När Deleuze förklarar vad filosofi är menar han att filosofi inte är att betrakta, reflektera eller kommunicera, utan att uppfinna och skapa koncept.¹² Genomgripande under uppsatsens process har jag tillåtit mig att formulera nya koncept där detta behövts. Det har exempelvis skett i samband med att den konstruerande läsningen och arbetet med råmaterialet lett till framträdanden av någonting som inte funnits där innan. Kort sagt när läsningen och arbetet resulterat i någonting nytt.

¹¹ Ibid.

¹² Gilles Deleuze och Félix Guattari, *What Is Philosophy?* (London: Verso, 1994), 5-6.

Enligt Deleuze formulerar konceptet ”inte essensen eller tinget”,¹³ utan den rena händelsen, och är sammankopplat med ett problem¹⁴ som det simultant löser och producerar. Exempel på koncept är ”människa”, ”djur” och ”rationell”. Konceptet är i förhållande till sina interna komponenter oskiljaktigt.¹⁵ Koncept framträder på ”plan av immanens”¹⁶ tillsammans med de filosofiska problemens villkor.¹⁷ Det finns flera plan av immanens, och filosofer myntar nya plan av immanens genom skapande av nya koncept och omvälvningar. Ett nytt plan introduceras när en filosof ”tänker annorlunda”.¹⁸

Ett exempel taget från föreliggande uppsats på hur det producerade konceptet simultant innebär en lösning och ett problem är när ett uppfunnet koncept av icke-ideologi ger en lösning och samtidigt påvisar hur tidigare försök till formulering av någonting liknande, såsom Eagletons och Poulantzas sökande efter luckor i Althusserns ideologiteori, visar sig vara problematiska.

Ur Althusserns perspektiv kan man säga att jag med denna uppsats ägnat mig åt att arbeta med och utveckla marxistisk teori; att jag utövat marxistisk teori i den strikta bemärkelsen:

Att utöva marxistisk teori i den strikta bemärkelsen, att definiera marxismens fundamentala teoretiska principer, är att arbeta med abstrakta objekt, att definiera abstrakta objekt - till exempel, följande abstrakta objekt: materialism, historisk materialism, dialektisk materialism, vetenskap, filosofi, dialektik, produktionssätt, produktionsförhållanden, arbetsprocess, abstrakt arbete, konkret arbete, mervärde, den ekonomiska strukturen, det politiska, det ideologiska och teoretiska produktionssättet, teoretisk praktik, teoretisk formation, förening av teori och praktik, etc., etc.¹⁹

Med kombinationen av den konstruerande läsningen och den konceptproducerande praktiken har jag tagit mig an uppgiften att definiera abstrakta objekt (ideologin, vetenskapen, icke-ideologin, produktionssättet o.s.v.) för att uppnå mitt syfte: att bidra till utvecklingen av

¹³ Ibid., 21.

¹⁴ Ibid., 16.

¹⁵ Ibid., 21.

¹⁶ Ibid., 143.

¹⁷ Ibid., 80-1.

¹⁸ Ibid., 51.

¹⁹ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 51.

vetenskapen om samhällsformationerna och den marxistiska teorin om formerna för övergång mellan produktionssätt.

Uppsatsens presentation speglar till stor del arbetsprocessens utforskande gång. Resultat och analyser är inte alltid åtskilda med separata rubriker eller stycken, utan följer ofta på varandra i den löpande texten. En analys av ett framlagt resultat kan leda till en ny riktning som föranleder till nya resultat och nya slutledningar från dessa o.s.v. Även om jag under arbetsprocessens gång ändrat disposition så har den slutliga framställningen av uppsatsen ämnat återge den explorativa art som arbetsprocessen varit av.

Material och tidigare forskning

Uppsatsen fokuserar huvudsakligen på Althusser och Marx' skrifter om ideologi och samhällsformation vilket också utgör primärmaterialets avgränsning. Avseende ideologi hos Althusser har jag läst hans verk *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses; On Ideology*; "Ideologi och ideologiska statsapparater (Noter för en undersökning)", samt *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays*.²⁰ Dessa fyra verk avhandlar samtliga ideologins definitioner och verkan inom samhällsformationen. Althusser teorier om den repressiva och de ideologiska statsapparaterna presenteras särskilt i de tre förstnämnda verken ovan. I *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists* avhandlar Althusser mer utförligt relationerna mellan ideologi och vetenskap, vilket bidragit med avgörande passager i mitt sökande efter icke-ideologin.²¹

För Marx' teorier om ideologi och sedermera en bredare presentation av bas- och överbyggnadsmodellen, som är ideologins teoretiska kontext och den modell som Althusser tar avstamp i när han utvecklar sin statsapparatsteori, så har jag läst delar som avhandlar dessa ämnen i Marx' verk *Till kritiken av den politiska ekonomin*, *The German Ideology* och *Ekonomisk-filosofiska manuskript*.²² Jag har även sökt skrifter om ideologi och bas- och

²⁰ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*; Althusser, *On Ideology*; Althusser, "Ideologi och ideologiska statsapparater"; Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientist*.

²¹ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientist*.

²² Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Göteborg: Proletärkultur, 1981); Karl Marx och Friedrich Engels, *The German Ideology* (Moskva: Progress Publishers, 1964); Karl Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, besökt 8/10-2019, <https://www.marxists.org/svenska/marx/1844/40-d005.htm#h18>

överbyggnad (samhällsformationens modell) i andra verk hos Marx såsom *Kapitalet*,²³ men avgränsat mig till ovan nämnda verk då jag inom ramen för uppsatsarbetet inte funnit mer klargörande information om mina valda ämnen. Min ambition har inte heller varit att göra en uttömmande och helomfattande presentation av områdena eller göra kritiska läsningar, exempelvis av dekonstruktionistiskt slag med ambition att påvisa motstridigheter mellan latent och manifest innehåll avseende dem, varpå avgränsningar motiverats med hänsyn till att kunna presentera bärande definitioner av dem.

Avseende samhällsformationens bas- och överbyggnadsmodell kan det vara värt att som tidigare forskning nämna Cleavers *Att läsa Kapitalet politiskt* där han kommenterar olika sätt att läsa kapitalet på samt ger olika tolkningssätt av Marx' skrifter om bas och överbyggnad.²⁴ Ett annat kommenterande verk om *Kapitalet*, men mer utifrån en akademisk synvinkel, är Lindbergs *Att studera Kapitalet*.²⁵ Till skillnad från dessa verk ämnar jag i min uppsats inte primärt kommentera eller generera tolkningssätt av Marx' och Althusers' teorier, utan snarare vidareutveckla teorierna genom att tillföra dem nya koncept.

En del av mitt primärmaterial utgör också tidigare forskning i ämnet. Främst är det Eagletons *Ideology: An Introduction* och Poulantzas *State, Power, Socialism* som båda på olika sätt tar sig an ideologins gränser hos Althusser.²⁶ Poulantzas formulerar egna teser om statens fungerande och klassernas förhållande till den samtidigt som han också riktar kritik mot Althusers teori om ideologins och repressionens funktioner. Eagletons verk är en översiktlig och mer uttömmande presentation av konceptet ideologi så som det framkommer hos flertal olika teoretiker, inte bara marxistiska. Olika definitioner av ideologi som presenteras är exempelvis "falska idéer som hjälper till att legitimera en dominant politisk makt", "samhälleligt nödvändig illusion", "det medium i vilket medvetna samhälleliga aktörer begriper sin värld", "handlingsinriktade trosuppsättningar" och "processen varigenom samhällslivet omvandlas till en naturlig verklighet."²⁷ Hos marxistiska intellektuella urskiljer han två strömningar avseende sättet att betrakta ideologi; det ena kallar han för epistemologiskt, det andra för sociologiskt. Det förstnämnda innefattar betraktandet av ideologi som sant eller falskt tänkande, det sistnämnda fokuserar främst ideologins funktion

²³ Karl Marx, *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin*, Första boken (Lund: A-Z, 1997).

²⁴ Harry Cleaver, *Att läsa Kapitalet politiskt* (Stockholm: Roh-nin förlag, 2007).

²⁵ Mats Lindberg, *Att studera Kapitalet: Första boken: Kommentar och studiehandledning* (Lund: Arkiv, 2013).

²⁶ Eagleton, *Ideology*; Poulantzas, *State, Power, Socialism*.

²⁷ Eagleton, *Ideology*, 1-2

inom samhällslivet.²⁸ I arbetet med föreliggande uppsats tredje frågeområde; ideologins funktion i ett kommunistiskt produktionssätt, har jag utöver Althussers skrifter refererat till Eagletons ovan nämnda verk.

Althussers koncept av ideologi har också en plats i Eagletons verk där han både redogör för delar av det och för fram kritik mot det. Det är genom läsning av Eagletons och Poulantzas' verk som jag överhuvudtaget identifierat problematiken med en icke-ideologisk möjlighet, och därmed också möjligheten med att bidra med någonting nytt inom detta område. Utöver att kritisera Eagletons kritik av Althusser som en del av mitt sökande efter icke-ideologi så har jag i föreliggande uppsats också refererat till Eagletons framställning av Lukács' syn på förhållandet mellan kunskap och ideologi i samband med att jag gjort en komparativ läsning av Althussers respektive Lukács' och Carchedis syn på dessa förhållanden. Guglielmo Carchedi är författare och senior forskare vid institutionen för ekonomi och ekonometri på Amsterdams universitet.²⁹ Han är en av flera författare och akademiker, däribland Kliman och Heinrich,³⁰ som varit drivande i samtida ekonomiska debatter om hur man på korrekt vis kan tolka Marx' ekonomiska teorier såsom arbetsvärdeteorin, profitkvotens fallande tendens o.s.v. Det är mot bakgrund av en sådan ekonomisk-teoretisk kontext som Carchedi i sin bok *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge* analyserar ekonomiska förklaringsmodeller utifrån logiskt och dialektiskt perspektiv och kopplar dem till ekonomisk kristeori och klassperspektiv på kunskap och vetenskap.³¹ Carchedis bok avhandlar därmed både ekonomiska och filosofiska aspekter av vissa av Marx' skrifter och presenterar teser om ideologi och vetenskap. Dessa teser har jag genom en komparativ läsning ställt mot Althussers teser i motsvarande område, vilket bidragit till klargöranden om möjligheterna till icke-ideologi. Det visar sig också intressant hur dessa två teoretiker, som båda utgår från och hänvisar till Marx, kommer fram till vitt skilda synsätt på vetenskap och ideologi, vilket också får implikationer på synen på klasskampens riktning och politiska praktik. Detta kommer jag också kort att benämna.

²⁸ Eagleton, *Ideology*, 3

²⁹ "Guglielmo Carchedi," Verso Books, besökt 16 maj, 2020, <https://www.versobooks.com/authors/924-guglielmo-carchedi>.

³⁰ För en översikt av flertal debatter och perspektiv inom det sena 1900-talets marxistiska ekonomi, se bl.a. Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's "Capital": a Refutation of the Myth of Inconsistency* (Lanham, Md: Lexington, 2007); Daniel Ankarloo et al., red:er, *Marx Ekonomikritik* (Stockholm: Tidskriftsföreningen Fronesis, 2008).

³¹ Guglielmo Carchedi, *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge* (Leiden: Brill, 2011).

Gällande förhållandena mellan vetenskap och ideologi hos Marx och Althusser finns som tidigare forskning bl.a. Leopolds artikel "Marxism and Ideology: From Marx to Althusser" som belyser Marx' syn på ideologi och vetenskap och jämför den med texter från Gramsci och Althusser.³² Avseende förhållandena mellan vetenskap, objektivitet och ideologi hos Marx och marxistisk teori finns Railtons artikel "Marx and the Objectivity of Science".³³ I *Louis Althusser's marxism* tar Geras bland annat upp kunskapsteoretiska aspekter såsom förhållandena mellan abstrakt och konkret, samt objekt och subjekt, i vissa av Althusser's texter om ideologi och vetenskap.³⁴ Geras söker påvisa motsättningar i Althusser's vetenskapskoncept, exempelvis avseende dess förhållande till objektet, och hävdar i vissa fall idealism hos Althusser. Geras uttalar sig också om ideologins och vetenskapens förhållande till samhällsformationen, men skiljer sig i vissa fundamentala slutsatser från mina. Dels kan detta bero på olika studerade råmaterial av Althusser, dels olika syften och angreppssätt. Slutligen kan också nämnas Simons "Beyond Ideology: Althusser, Foucault and French Epistemology" som främst lyfter skillnader mellan Althusser och Foucault avseende deras syn på ideologi, vilket Simons menar till viss del bero på deras skilda syn på förhållandena mellan ideologi och vetenskap.³⁵ Simons undersöker bl.a. huruvida vetenskap kan ses som en motsats till ideologi hos Althusser och kommer fram till att vetenskapen har en relativ autonomi i förhållande till ideologin.³⁶ Det är en position som liknar en av mina analyser, och som jag bygger vidare på och formulerar nya koncept från, vilket däremot Simons inte gör i sin artikel.

Jag har redan i mitt metodavsnitt ovan visat på användningsområdet av Deleuzes och Guattaris verk *What Is Philosophy?*³⁷ som främst utgjort en metodisk riktning i föreliggande uppsats, men också varit till hjälp i den konkreta formuleringen av icke-ideologin.

När jag undersökt och analyserat samhällsformationens rörelser har jag utgått från varans förhållande till dessa, varför jag läst främst de inledande delarna i Marx' *Kapitalet*:

³² David Leopold, "Marxism and Ideology: From Marx to Althusser," *Oxford Handbooks Online*, (december 2013).

³³ Peter Railton, "Marx and the Objectivity of Science," *Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, vol. 2 (1984): 813-826. JSTOR.

³⁴ Norman Geras, *Louis Althusser's marxism*, övers. Lennart Schön och Nisse Sjäöden (Lund: Röda bokförlaget, 1972), https://www.marxistarkiv.se/klassiker/geras/geras-om_althusser.pdf

³⁵ Massimiliano Simons, "Beyond Ideology: Althusser, Foucault and French Epistemology," *Pulse: A Journal of History, Sociology and Philosophy of Science*, 3 (2015): 62-77.

³⁶ Ibid., 75.

³⁷ Deleuze och Guattari, *What Is Philosophy?*

Kritik av den politiska ekonomin (första boken)³⁸ som avhandlar just varan och dess beståndsdelar. Jag har också använt mig av delar från Marx' *Grundrisse: Ett Urval*,³⁹ som avhandlar förhållandet mellan varan och dess varukaraktär utifrån produktionens och konsumtionens perspektiv. Detta har därefter relaterats till mina redan presenterade resultat och analyser och därmed lett till nya slutledningar.

Begreppsdefinition

Vi kommer nu definiera vissa grundläggande begrepp som brukas i uppsatsen. Jag vill också poängtera att flertal begrepp kommer att definieras i och med att de framträder i den löpande texten. En mer utförlig ordlista finns också som appendix till uppsatsen.

Kapitalism betecknar ett samhälle uppdelat mellan ägare av produktionsmedel (kapitalister) och ägare av arbetskraft (arbetare). Denna uppdelning utgör *produktionsförhållandena* (relationerna mellan produktionens aktörer) som tillsammans med *produktivkrafterna* (råmaterial, arbetsmedel, arbetskraft o.s.v.) utgör *produktionssättet*. När jag skriver om ett kapitalistiskt samhälle eller samhällsformation så innefattas i detta den samtida existensen av flera produktionssätt som dock är underställda det kapitalistiska. Det kapitalistiska produktionssättet är alltså i dessa fall dominant i relation till de samtida icke-kapitalistiska produktionssätten.⁴⁰ När jag i föreliggande uppsats skriver om produktionssätt, samhälle och samhällstopografi så avses den kapitalistiska, om ingenting annat uppges.

Kommunism så som jag brukar begreppet i föreliggande uppsats betecknar, om ingenting annat nämns, ett produktionssätt baserat på allmänt ägande av produktionsmedel. Till skillnad från i kapitalismens produktionssätt uppdelas människor i ett kommunistiskt produktionssätt inte mellan ägare av produktionsmedel och arbetskraft.

Historiematerialism är vetenskapen om historien, eller vetenskapen om produktionssätten.⁴¹ Enligt Althusser grundades denna vetenskap av Marx⁴² och hans verk

³⁸ Marx, *Kapitalet*.

³⁹ Karl Marx, *Grundrisse: Ett urval* (Hägersten: Tankekraft, 2010).

⁴⁰ "...varje samhällsformation är strukturerad genom kombinationen av flertal produktionssätt." Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 47.

⁴¹ Ibid., 6.

⁴² Ibid., 7.

Kapitalet representerar ”den vetenskapliga teorin om det kapitalistiska produktionssättet.”⁴³
”Historisk materialism är vetenskapen om samhällsformationerna.”⁴⁴

Dialektisk materialism kallas också för marxismens filosofi och dess objekt är till skillnad från historiematerialismens produktionssätt ”kunskapsproduktionens historia”, eller ”tänkandets historia.”⁴⁵ Både hos historiematerialismen och den dialektiska materialismen anses människans materiella förhållanden vara dominanta i relation till dess ideella förhållanden, exempelvis uttryckt som ”varandets primäritet över tanken.”⁴⁶

Dialektik är ”lagen om omvandling, lagen om reella processers utveckling (naturliga och samhälleliga processer likväl som kunskapsprocesser).”⁴⁷ Dialektik betecknar hos den dialektiska materialismen dess metodiska aspekt (skild från dess teoretiska aspekt) och uttrycker förhållandet mellan teori och objekt som en transformativ process där teori och teorins objekt inte kan ses som strikt åtskilda från varandra.⁴⁸

Filosofi innebär hos Deleuze och Guattari att skapa koncept,⁴⁹ och hos Althusser att dra demarkationslinjer och ”producera (i bemärkelsen att manifesteras eller synliggöra) distinktioner och skillnader.”⁵⁰

Bas och överbyggnad

För att kunna undersöka möjligheterna till en formulering av icke-ideologi behöver vi veta vad det är vi söker oss ifrån. Vi behöver definiera själva ideologin. Hos Marx och sedermera hos Althusser framkommer ideologin inom ramen för vetenskapen om samhällsformationerna.⁵¹ Samhällsformationen består av en bas och en överbyggnad. Det är i överbyggnaden som ideologin finner sin plats, varpå denna bas- och överbyggnadsmodell

⁴³ Ibid., 6.

⁴⁴ Ibid., 251.

⁴⁵ Ibid., 8.

⁴⁶ Ibid., 9.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Deleuze och Guattari, *What is Philosophy?*, 5-6.

⁵⁰ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 75.

⁵¹ Althusser, ”Ideologi och ideologiska statsapparater.”

utgör dess kontext. Vi ska därför börja med att redogöra för denna bas- och överbyggnadsmodell.

När Althusser talar om en samhällsformation så syftar han på ett konkret samhälle som utmärks på basis av ”det produktionssätt som är dominant i det.”⁵² Vi kan då tala om en feodal, eller exempelvis en kapitalistisk samhällsformation, baserad på det produktionssätt som är dominant inom det. I en samhällsformation kan fler än ett produktionssätt förekomma samtidigt, men endast ett av dem kan anses vara dominant.⁵³ Ett produktionssätt utgörs av enheten av produktivkrafter och produktionsförhållanden.⁵⁴ Produktionssättet kan antingen definieras på ett ”snävt” vis genom att *likställas* med samhällsformationens bas,⁵⁵ eller på ett bredare vis genom att också innefatta samhällsformationens särskilda överbyggnad.⁵⁶ Den bredare definitionen skulle således innebära att produktionssättet består av både basen och överbyggnaden, medan den snäva definitionen, som också korresponderar med den marxistiska historiematerialismens viktigaste principer skulle innebära att produktionssättet i en samhällsformation är bestämd av dess bas.

Bas- och överbyggnadsmodellen är en ”marxistisk topografi”⁵⁷ och ”representerar i ett bestämt utrymme de respektive områden som ockuperas av flera realiteter: därmed är den ekonomiska *i botten* (basen), överbyggnaden *ovanför den*.”⁵⁸ Topografien kan förstås som en ”spatial metafor.”⁵⁹ En framställning av ett rumsligt förhållande mellan olika delar. Basen består av samhällets ekonomisk-produktiva kärna, där människorna producerar sina levnadsbetingelser, medan överbyggnaden består av bland annat juridiken, moralen och föreställningar som korresponderar med basen. Althusser beskriver den topografiska framställningen av samhällsstrukturen som ”en byggnad bestående av en bas (eller underbyggnad) som de två våningarna i överbyggnaden är uppförda på.”⁶⁰ De två våningarna syftar på den politisk-juridiska och den ideologiska, som Althusser säger sig spåra från

⁵² Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 19.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid., 21

⁵⁵ Ibid., min kursivering.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Althusser, *On Ideology*, 9.

⁵⁸ Ibid., fotnot 5.

⁵⁹ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 53.

⁶⁰ Ibid.

Marx.⁶¹ Topografins rumsliga förhållanden innefattar också en *bestämmelsegrad* som illustreras av att ”de övre våningarna inte kan ’hålla sig uppe’ (i luften) av sig själva om de inte vilade just på sin bas och sina grunder.”⁶² Överbyggnaden bestäms alltså ”i sista hand” av basen.⁶³ Basens dominans, eller bestämmelse över överbyggnaden korresponderar med historiematerialismens utpekande av de materiella förhållandena som dominanta och i sista hand bestämmande i relation till människans idéer och fantasier. Det är också denna princip som möjliggör den ”snäva” definitionen av produktionssättet som helt enkelt likställer det med samhällsformationens bas.

I följande berömda förord i *Till kritiken av den politiska ekonomin* formulerar Marx både innehållet i basen och överbyggnaden, och deras förhållande till varandra:

Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget. Det är inte människors medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande. [...] Med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning. Då man betraktar sådana omvälvningar måste man ständigt skilja mellan den materiella omvälvningen i de ekonomiska produktionsbetingelserna, vilken kan naturvetenskapligt exakt konstateras, och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga, eller filosofiska, kort sagt ideologiska former, i vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den.⁶⁴

Utöver att hävda den materiella-ekonomiska basens dominans över överbyggnadens utformning påpekar Marx att de materiella omvälvningarna kan naturvetenskapligt konstateras, medan människorna genom ideologiska former kan bli medvetna om konflikten. Produktionsförhållandena utgör den ekonomiska strukturen som motsvarar den reella basen. Således framkommer den topografiska uppdelningen mellan produktionsförhållandena, eller

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid., 54.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, 9–10.

den reella ekonomiska strukturen och politik, juridik, religion, konst, filosofi, kort sagt *ideologi*.

Marx formulerar i följande passage från *Den Tyska Ideologin* återigen historiematerialismens grundtes om det materiellas bestämelse av det ideella. Sedermera framlägger han flertal konkreta exempel som vi utifrån en topografisk läsning kan härleda till samhällsformationens bas respektive ideologiska sfär av överbyggnaden.

Det vill säga, vi utgår inte från vad människor säger, inbillar sig, föreställer sig, inte heller från människor så som de är framresonerade, tänkta, inbillade, föreställda, för att därifrån nå den livs levande människan. Vi utgår från verkligt aktiva människor, och på basis av deras verkliga livsprocess påvisar vi utvecklingen av de ideologiska reflexerna och ekona av denna livsprocess. De fantasifoster som formas i den mänskliga hjärnan är också nödvändigtvis supplement till deras materiella livsprocess, vilket är empiriskt konstaterbart och bundet till materiella förutsättningar. Moral, religion, metafysik, all resterande ideologi och dess korresponderande former av medvetande kvarhåller därmed inte längre skenet av självständighet. De har ingen historia, ingen utveckling; utan människor, som utvecklar sin materiella produktion och sin materiella kommunikation, förändrar ihop med detta sin verkliga existens, sitt tänkande och produkterna av sitt tänkande. Livet är inte bestämt av medvetandet, det är medvetandet som är bestämt av livet.⁶⁵

Marx gör här först och främst en åtskillnad på människors verkliga livsprocess och deras inbillningar, utsagor och föreställningar. Å ena sidan kan vi härleda den verkliga materiella livsprocessen till basen. Å andra sidan kan vi härleda föreställningar, inbillningar, fantasifoster, moral, religion och metafysik till den ideologiska sfären i överbyggnaden där ”reflexer” och ”ekon” av den verkliga livsprocessen uppstår. Denna ideologiska sfär har alltså ingen självständig historia och utveckling, utan är snarare en reflektion av människornas materiella livsprocesser. Basen innefattar sålunda en signifikant nivå av materialitet, som skiljer den från ideologins huvudsakligen tänkta och inbillade karaktär.

I följande passage, tagen från *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, där Marx diskuterar privategendomen, framkommer återigen uppdelningen mellan ”medvetandet” och det ”verkliga” livet.

⁶⁵ Marx och Engels, *The German Ideology*, 37–8.

Den religiösa alienationen som sådan uppträder blott på det inåtvända mänskliga *medvetandets* område, men den ekonomiska alienationen hör hemma i det *verkliga livet*, och att upphäva den innebär därför att upphäva båda. Men det är självklart att rörelsen bland olika folk tar sin *första* början på olika sätt beroende på om folkets sanna *medvetna* liv försiggår mer i medvetandet eller i den yttre världen, om det är ett mer ideellt eller ett mer reellt liv.⁶⁶

Den ekonomiska alienationen tillhör det verkliga livet, medan den religiösa alienationen uppträder på medvetandets område. En topografisk tolkning av denna passage möjliggör ihopkoplandet av ekonomin och det verkliga livet med basen, och religionen och medvetandet med överbyggnaden, eller ideologin. Ekonomin förhåller sig således till religionen såsom basen förhåller sig till ideologin. Därefter yttrar sig Marx om möjligheten till ett mer ideellt eller ett mer reellt liv; ideologins kvantitativa aspekt. Människors medvetande, eller sanna medvetna liv, kan alltså vara mer eller mindre ideologiskt, mer eller mindre i medvetandet eller i den yttre världen, mer ideellt eller mer reellt. Den yttre världen blir med denna tolkning skild från ideologin, förlagd *utanför* ideologin. Den är reell och i någon mån icke-ideologisk. Samtidigt är medvetandet i sig självt inte blott och bart ideologi, utan ett medvetande som kan försiggå mer eller mindre i sig själv och mer eller mindre i den yttre världen. Det är viktigt att understryka att medvetandet sålunda inte per definition är likställt med ideologin, utan att medvetandet som mänskligt medvetande (folkets sanna medvetna liv), i och med att det kan försiggå mer eller mindre i den ideella respektive den reella yttre världen, är någonting skilt från själva ideologin som snarast förhåller sig till medvetandet som dess möjliga innehåll. Detta är ideologins kvantitativa aspekt (i förhållande till medvetandet) likväl som medvetandets kvantitativa aspekt (i förhållande till ideologin och det reella). Vi kan nu sammanfatta bas- och överbyggnadsmodellen och vad dess olika positioner utgörs av (Tabell 1).

Det framkommer både hos Marx och Althusser en distinktion mellan samhällsformationens bas och överbyggnad. Därmed också en skillnad mellan ideologin och enheten av produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Basen framstår därmed som en position bredvid och därmed extern till ideologin. Vi kommer emellertid relativt snart att inse att denna separation stöter på problem när bas- och överbyggnadsmodellen sätts i rörelse; kort sagt när vi undersöker hur dess positioner agerar och verkar. Med Althusserns utveckling av

⁶⁶ Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*.

denna modell utifrån reproduktionens perspektiv upplöses distinktionen mellan bas och ideologi till den grad att vi inte längre helt enkelt kan tala om en ideologi extern från basen.

Överbyggnad	<i>Ideologi</i>	Inbillning, föreställning, resonemang, tänkande, fantasifoster, moral, religion, metafysik, ekon och reflexer av den verkliga livsprocessen, ideell	Förändras av materiella förhållanden Är mer eller mindre medveten om basen
Överbyggnad	<i>Politik-juridik</i>		
Bas	<i>Produktivkrafter och produktionsförhållanden (produktionssätt)</i>	Den livs levande människan, verkligt aktiva människor, verklig livsprocess, materiell livsprocess, empiriskt konstaterbar, materiella förutsättningar, materiell produktion, materiell kommunikation, ekonomi, den yttre världen, reell	Förändrar ideologin Är mer eller mindre medvetandegjord hos människor

Tabell 1. En summering av bas- och överbyggnadsmodellen som den hittills presenterats. Fetstilt är respektive nivå av modellen. Det som nivåerna utgörs av står till höger om respektive nivå.

Produktionssättets reproduktion

Vad Althusser gör för att utveckla den marxistiska vetenskapen om samhällsformationerna från deskriptiv teori till ”teori rätt och slätt”⁶⁷ är att undersöka de rörelser och mekanismer som möjliggör produktionssättets *reproduktion*. Althusser undersöker vad det är som gör att den kapitalistiska produktionen fortgår från dag till dag, år till år, utan att omvälvas? Kort sagt, hur reproduceras den? Ett av Althusserns fundamentala bidrag till vetenskapen om samhällsformationerna är teorin om att det är ideologin som genom sin verkan i materiella

⁶⁷ Althusser, ”Ideologi och ideologiska statsapparater.”

apparater möjliggör själva reproduktionen av produktionsförhållandena och den produktiva processen. Att *överbyggnadens elementära funktion är att, till stor del genom ideologi, säkerställa reproduktionen av basen och därmed av produktionssättet*. Detta innebär att överbyggnaden inte är en biprodukt, ett betydelselöst supplement, utan snarare en direkt avgörande faktor för basens och produktionssättets fortlevnad. För Althusser spelar således ideologin en avgörande roll för att förstå basens och sedermera samhällsformationens reproduktion.

Althusserns ideologi verkar i allmänhet för att hålla ihop mänskliga band och förhållanden baserade på samhälleliga roller och funktioner.⁶⁸ Den utgörs i grund och botten av ”individens föreställda förhållande till deras verkliga levnadsförhållanden.”⁶⁹ Den framställer således inte individernas verkliga levnadsförhållande så som de verkligen förhåller sig till individerna, utan snarare individernas *föreställda* förhållande till deras verkliga levnadsförhållanden. Ideologin får ”individer som alltid-redan är subjekt (alltså du och jag) att ’drivas’.”⁷⁰ Den ”framlägger självklara fakta som självklara fakta [...] inför vilka vi får den oundvikliga och i högsta grad naturliga reaktionen att utropa (högt eller i ’medvetandets tystnad’): ’Det är självklart! Just så! Det är sant!’”⁷¹ I Althusserns koncept av ideologi är subjektet centralt. Ideologin formar, eller interPELLERAR subjektet genom att subjektet blir till i den materiella omständigheten som är sammanvävd med ideologin. Ideologin ”konstituerar” konkreta subjekt (som dig och mig).⁷² Individens föds in i ett ideologiskt sammanhang där förväntningar på den finns redan innan födseln (såsom kön, namn, o.s.v.). ”Innan sin födsel är barnet alltid-redan ett subjekt, markerat som ett subjekt i och av familjens särskilda ideologiska konfiguration där det ’förväntas’ från det att det blivit uttänkt (’avsiktligt’ eller ’av misstag’).”⁷³ En av ideologins effekter är dess ”praktiska förnekande av ideologins ideologiska karaktär”,⁷⁴ vilket innebär att den fungerar genom själva förnekandet av sig själv. Det är också på så sätt som ideologin avger en karaktär av frivillighet; individens fria val i samma stund som den blir till subjekt, men per definition formad till subjekt genom att underkasta sig den ideologi som formar den till subjekt.

⁶⁸ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 28.

⁶⁹ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 181.

⁷⁰ *Ibid.*, 199.

⁷¹ *Ibid.*, 189.

⁷² *Ibid.*, 188.

⁷³ *Ibid.*, 192-3.

⁷⁴ *Ibid.*, 191.

Ideologin hos Althusser har en materiell grund och ”existerar alltid i en apparat och i denna apparats praktiserande.”⁷⁵ Begreppet ”apparat” hänvisar till Althusser begrepp statsapparater, närmare bestämt de ideologiska statsapparaterna (skola, familj, religion, politik, media, kultur, o.s.v.) och den repressiva statsapparaten (regering, administration, armé, polis, domstolar och fängelser),⁷⁶ som genom utövande av ideologi och repression, syftar till att tillgodose reproduktionen av de rådande produktionsförhållandena; ”Överbyggnadens grundläggande roll, därmed också alla statsapparaters, är att säkerställa fortlevnaden av utsugningen av proletärer och andra lönearbetare, alltså att säkerställa fortlevnaden, således reproduktionen, av produktionsförhållandena, som samtidigt är utsugningsförhållanden.”⁷⁷ Marx påpekar här historiematerialismens bestämmelseförhållanden, som går i linje med Althusserns teser, och med vilka vi kan begripa överbyggnadens avhängighet av basen: ”Den härskande klassens tankar är under varje epok de härskande tankarna, d.v.s. den klass, som är den härskande *materiella* makten i samhället, är samtidigt dess härskande *intellektuella* makt.”⁷⁸ Därefter: ”De härskande tankarna är ingenting annat än det ideella uttrycket för de härskande materiella förhållandena, de härskande materiella förhållandena uttryckta som tankar; därmed för de förhållanden som gör den härskande klassen till härskande, därmed, tankarna av dess dominans.”⁷⁹ Det är dock viktigt att klargöra, så som Althusser själv gör, att ideologin inte kommer från den dominerande klassen och läggs på de dominerande, utan styr och rättfärdigar likväl de dominerande klassernas föreställningar, handlingar och roller i det samhälleliga livet.⁸⁰ Vi skulle kunna exemplifiera Althusserns ideologikoncept som individens föreställda förhållanden till sina verkliga levnadsförhållanden med kapitalistens motto om att man kan få vad man vill bara man jobbar tillräckligt hårt. Detta skulle vi kunna tolka som dennes reflektion av sina materiella omständigheter. Mottot speglar kapitalistens *föreställningar* om sina förhållanden till sina verkliga levnadsförhållanden. Det förklarar inte kapitalistens verkliga levnadsförhållanden, men kan som föreställning hos denne upplevas som sann. Genom att tro

⁷⁵ Ibid., 184.

⁷⁶ Ibid., 75.

⁷⁷ Ibid., 203.

⁷⁸ Marx och Engels, *The German Ideology*, 60.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 28.

på denna föreställning om orsakerna till sin rikedom och förklara sina materiella betingelser utifrån den så ter sig ideologin dessutom som bestämmande över det materiella livet.

Alla statsapparater, såväl ideologiska som repressiv, fungerar samtidigt genom ideologi och repression. Skillnaderna mellan dem är att den repressiva statsapparaten ”till övervägande del” fungerar genom repression (i sista hand direkt fysisk repression) och ”sekundärt” genom ideologi, medan de ideologiska statsapparaterna ”till övervägande del” fungerar genom ideologi och sekundärt genom repression.⁸¹ De ideologiska statsapparaterna ”säkerställer reproduktionen av produktionsförhållandena bakom den repressiva statsapparats skyddande sköld och möjligheten till tillflykt bakom den.”⁸² Lagens grundläggande funktion ”är snarare än att säkerställa reproduktionen av produktionsförhållandena att reglera och kontrollera själva fungerandet av produktionen (och apparaterna som säkerställer reproduktionen av produktionsförhållandena).”⁸³ En av den repressiva statsapparats grundläggande funktioner är således att ”tillgodose en materiell politisk garanti för de förutsättningar som krävs för fungerandet av de Ideologiska Statsapparaterna.”⁸⁴ De ideologiska statsapparaterna är, till skillnad från den repressiva statsapparats organiserade helhet under ett centraliserande kommando, ”...flera, åtskilda, ’relativt autonoma’, och kapabla att erbjuda ett objektiva fält för motsättningar, som uttrycker, i former som kan vara begränsade eller extrema, konsekvenserna av sammanstörningarna mellan den kapitalistiska klasskampen och den proletära klasskampen, likväl som deras underordnade former.”⁸⁵ Enheten mellan de skilda ideologiska statsapparaterna sker ”ofta i kontradiktoriska former, genom den dominerande ideologin, den härskande klassens ideologi.”⁸⁶ Med detta indikerar Althusser också möjligheten av flera olika ideologiers samtidiga existerande, om än kämpande mot varandra. Icke-dominerande ideologi är också ideologi. Proletär ideologi är också i viss bemärkelse ideologi.⁸⁷

⁸¹ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 85-6.

⁸² Ibid., 201.

⁸³ Ibid., 200.

⁸⁴ Ibid., 203.

⁸⁵ Ibid., 247.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., 228.

Ideologi inom basen

Kan vi när vi nu påvisat ideologins funktion att tillgodose reproduktionen av produktionsförhållandena, konstatera att det som inte är ideologiskt är ideologins externalitet i bas- och överbyggnadsmodellen, nämligen basen? Svaret på frågan är nej. Den enkla anledningen till detta svar är att ideologin verkar *inom* själva basen, varpå basen inte kan vara det icke-ideologiska. Då de ideologiska statsapparaterna, som i huvudsak styrs av ideologi och sekundärt av repression

säkerställer reproduktionen av produktionsförhållandena i 'medvetandet' hos de subjekt som är produktionens agenter, utsugningens agenter o.s.v., så behöver vi addera att denna reproduktion av produktionsförhållandena från de ideologiska statsapparaterna och deras ideologiska påverkan på subjekten (produktionens agenter o.s.v.) säkerställs i själva fungerandet av produktionsförhållandena...överbyggnadens externalitet i relation till basen [...] är en externalitet utövad, i stort sett, i form av *interioritet*.⁸⁸

Med detta menar Althusser att ideologierna

säkerställer reproduktionen av produktionsförhållandena (i egenskap av ideologiska statsapparater som del av överbyggnaden) i hjärtat av produktionsförhållandenas fungerande, som de hjälper att 'drivas av sig själva'. Till skillnad från detta så ingriper inte den repressiva statsapparaten på samma sätt i själva produktionsförhållandenas fungerande. Förutom när det är generalstrejk i lokaltrafiken och militära fordon säkerställer 'kollektivtrafik' så gott de kan.⁸⁹

Vi vet redan att den repressiva statsapparaten fungerar sekundärt genom ideologi, vilket innebär att inte heller den är bortom ideologi.⁹⁰ Ideologin är alltså högst verksam *inom* den topografiska basen. Utan exempelvis juridisk-moralisk övertygelse (ideologi) om att göra det rätta skulle inte arbetarna dagligen gå till arbetet. Inte heller skulle kapitalisterna vara kapitalister om deras '''behov' och, framförallt, konkurrens inte tvingade dem att fortsätta, men, likväl, om de inte kvarhölls av deras självuppfattning, formad av en gedigen juridisk och moralisk ideologi om egendom, profit och fördelarna som de själva skänker till arbetare tack

⁸⁸ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 201.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Se fotnot 81 ovan.

vare sina kapital.”⁹¹ Detta innebär att ideologin, genom det dagliga drivandet av produktionens agenter (arbetare) likväl som kapitalens företrädare (kapitalister, exploatörer o.s.v.), direkt verkar inom produktionen; inom basen.

Det som vi i bas- och överbyggnadsmodellens deskriptiva stadie trodde att vi kunde hålla isär, nämligen det materiella från det ideella, enheten av produktionsförhållanden och produktivkrafter från ideologin, basen från överbyggnaden, har reproduktionens perspektiv blivit sammanvävt. Det verkar därmed som att icke-ideologi inte kan formuleras som en topografisk position inom bas-och överbyggnadsmodellen.

I sina skrifter öppnar Althusser emellertid upp ett utrymme för en möjlig icke-ideologi när han benämner ideologins *externalitet* uttryckt som dess utsida: ”Ideologi *har ingen utsida* (för sig själv), men, är på samma gång, *ingenting annat än utsida* (för vetenskap och verklighet).”⁹² Vetenskap och verklighet förefaller således positioneras som externaliteter i relation till ideologin. ”Man måste vara *utanför* ideologi, med andra ord, i vetenskaplig kunskap, för att kunna säga ’jag är i ideologi’ (ett ganska exceptionellt fall) eller (det allmänna fallet) ’jag var i ideologi’.”⁹³ Hos Althusser intar vetenskaplig kunskap en extern position i relation till ideologi. Vi ska nu fördjupa oss i Althussers skrifter om förhållandena mellan vetenskap och ideologi. En fördjupning som vi inleder med en komparativ läsning.

Ideologi och vetenskap

Vetenskap som externalitet och internalitet

Vi kan angripa frågan om ideologins externalitet, alltså icke-ideologins möjligheter genom att ställa upp två olika uppfattningar av förhållandena mellan ideologi och vetenskap/kunskap mot varandra. Den ena uppfattningen utgörs av Carchedis och Lukács definition av kunskap som uttryck för ideologi.⁹⁴ Den andra av Althussers definition av vetenskap som skild från ideologi.

⁹¹ Ibid., 204–5.

⁹² Ibid., 192.

⁹³ Ibid., 191.

⁹⁴ Lukács definition kommer här inte från en källtext utan från Eagletons framställning av den i Eagleton, *Ideology*, 95.

I *Behind the Crisis* definierar Carchedi ideologi som ”en form av kunskap som implicit eller uttryckligen försvarar en klass intressen som om de vore alla klassers intressen, ibland genom att förneka klassers existens.”⁹⁵ Carchedi riktar kritik mot uppfattningen om kunskap som klassneutral⁹⁶ och hävdar att det inte finns någon ”ideologiskt neutral kunskap.”⁹⁷ Han menar att kunskapen har ett ”klassinnehåll”⁹⁸ och ett klassrelaterat funktionssätt; den kan vara funktionell för kapitalets dominans över arbetskraften likväl som för arbetskraftens motstånd mot denna dominans.⁹⁹ En liknande ståndpunkt om kunskapen som klassbestämd framlyfts av Eagleton när han tolkar Lukács syn på vetenskap, inte som en motsats till ideologi, utan som ”uttryck för en *särskild* klassideologi.”¹⁰⁰ Hos Carchedi omfattas även natur- och teknikvetenskaper av klassbestämt innehåll.¹⁰¹

För Carchedi existerar en kapitalets rationalitet ”baserad på exploatering, ojämlikhet och egoism” och en arbetskraftens rationalitet ”baserad på samarbete, solidaritet och jämlikhet.”¹⁰² Den typ av kunskap som produceras utifrån kapitalets rationalitet ”kan endast användas för att förtrycka arbetskraften”, medan den typ av kunskap som produceras utifrån arbetskraftens rationalitet genom sin särskilda ”klasskaraktär förbjuder kapitalets användning av den.”¹⁰³ Det finns också en tredje typ av kunskap som kan användas för att gynna både kapitalet och arbetskraften, men som i sista hand ”bidrar till kapitalets och dess rationalitets reproduktion även när den används av arbetskraften för att göra motstånd mot kapitalets dominerande.”¹⁰⁴ Carchedi exemplifierar kunskap som går i linje med arbetskraftens rationalitet med ”en teori eller system om konkurrens mellan arbetare, men på basis av ömsesidig hjälp...i vilken alla förbättrar sina egna förutsättningar tillsammans med, snarare än på bekostnad av, den andre.”¹⁰⁵

⁹⁵ Carchedi, *Behind the Crisis*, 42.

⁹⁶ Ibid., 267.

⁹⁷ Ibid., 204.

⁹⁸ Ibid., 205.

⁹⁹ Ibid., 261.

¹⁰⁰ Eagleton, *Ideology*, 95.

¹⁰¹ Carchedi, *Behind the Crisis*, 261.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid., 262.

¹⁰⁵ Ibid.

Enligt Carchedi är kunskap på förhand bestämd utifrån dess särskilda inneboende och konstitutiva rationalitet¹⁰⁶ baserad på dess klassposition. Carchedi skriver att

samhällelig kunskap har ett realiserat samhälleligt innehåll, nämligen *representationen* av intressena hos en specifik kunskapsgrupp. Det finns ingen ideologiskt neutral kunskap. Produktionen (och reproduktionen) av samhällelig kunskap är samtidigt omvandlingen av samhälleliga intressen till en gemensamt delad verklighetssyn.¹⁰⁷

Kunskapen är hos Carchedi inte skild från ideologin, utan är blott en omvandling av ett klassintresse. Enligt Carchedi kan "...medlemmarna i en kunskapsgrupp bli medvetna om de ekonomiska, politiska och ideologiska intressena som *representeras* av den kunskapen."¹⁰⁸ Idén om kunskapen som en *representation* av ideologiska intressen innefattar, inte bara ett förhållande av internalitet mellan vetenskap, kunskap och ideologi (klassintresse), utan ett avhängighetsförhållande där klassintresset och ideologin *determinerar* kunskapen och vetenskapen. Av detta kan vi dra slutsatsen från Carchedis position att om det inte finns någon ideologiskt neutral kunskap så finns det inte heller någon kunskap som är icke-ideologisk.

Hos Althusser utgör vetenskapen ett ifrågasättande av det givna, det givna som ju hos honom är ideologin eller det ideologiska igenkännandet av hur saker verkar te sig,¹⁰⁹ till den punkt att dess resultat framstår som "*motsatt* till de praktiska vardagliga erfarenheternas uppenbara fakta, snarare än deras reflektion."¹¹⁰ I Marx' teoribildning är *reflektionen* av den materiella livsprocessen en av överbyggnadens uttryck,¹¹¹ varpå Althusser vetenskap antar en motsatt position till denna och därmed även till ideologin, då ideologin utgör en del av överbyggnaden. Althusser kunskapskoncept, framförallt utlärandet av kunskap, har en korrespondens med ideologi och med samhälleliga funktioner,¹¹² vilket däremot inte innebär att all kunskap i sig är klassbestämd, har ett *klassinnehåll*, eller är ideologisk. Althusser identifierar snarare ett

¹⁰⁶ Kapitalet har en viss rationalitet och arbetskraften en annan. Ibid., 261.

¹⁰⁷ Ibid., 204, mina kursiveringar.

¹⁰⁸ Ibid., 205, min kursivering.

¹⁰⁹ Se fotnot 71 ovan.

¹¹⁰ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 15.

¹¹¹ Se fotnot 65 ovan.

¹¹² Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 94.

'utrymme' där det ideologiska och det vetenskapliga sammanfogas, men där de kan och måste separeras, för att igenkänna vardera i sitt fungerande och att befria vetenskaplig praktik från den ideologiska domineringen som blockerar den.¹¹³

Att dra en sådan "demarkationslinje" är ett uppdrag för filosofin.¹¹⁴ Med denna demarkationslinje framträder inte bara det ideologiska, men också möjligheten att "igenkänna, på andra sidan av klyftan, det *vetenskapliga* som döljs av det ideologiska: genom att *frigöra* det."¹¹⁵ Hos Althusser finns således en vetenskap skild från och dold av ideologi. Sålunda ett externalitetsförhållande mellan ideologi och vetenskap. Till skillnad från Carchedis och Lukács syn på förhållandet mellan vetenskap, kunskap och ideologi, innebär alltså Althusser vetenskap en möjlig icke-ideologisk position i form av ideologins externalitet.

Politiska implikationer

Det internalistiska respektive externalistiska perspektivet på förhållandet mellan ideologi och vetenskap/kunskap kan argumenteras leda till vitt skilda samhälls-politiska implikationer. Vi ska kort redogöra för några av dessa innan vi fortsätter utforska möjligheterna till icke-ideologi.

Carchedis idé om en "arbetskraftens rationalitet"¹¹⁶ antar implicit att arbetskraften har en samstämmig vilja; att det existerar ett homogent arbetskraftsintresse i en enhetlig kamp mot kapitalet, vilket blir problematiskt om man betraktar arbetarrörelsens historia utifrån ett externalistiskt perspektiv på förhållandet mellan vetenskap och ideologi. Althusser menar att vi bland revolutionära partier kan urskilja de som "baserar sin organisation och sin handling på marxistisk teori",¹¹⁷ därefter på de vars praktik har ett "korrekt" förhållande till marxistisk teori¹¹⁸ och därmed de som har ett "falskt" förhållande till den, såsom den andra Internationalens partier med sina "mekaniska, ekonomistiska och evolutionära förhållanden" till den.¹¹⁹ Den marxistiska vetenskapen skulle utifrån Carchedis position möjligtvis kunna

¹¹³ Ibid., 99.

¹¹⁴ Ibid., 98-9.

¹¹⁵ Ibid., 99.

¹¹⁶ Se fotnot 102 ovan.

¹¹⁷ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 63.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid., fotnot 13.

argumenteras för att vara ”det rationella valet av teori” för arbetarrörelsen, men Althusser menar att den tvärtom inte på något sätt är automatiskt sammanvävd med arbetarklassen eller dess former för organisering, utan behöver ”förenas”¹²⁰ med den: dels genom arbetarklassens ”igenkänning”¹²¹ av den, dels genom ett ”långdraget arbete med undervisning och bildning” i den.¹²² En sådan förening av vetenskap och politisk praktik (som därmed förhåller sig som *externa* i relation till varandra) ”är inte smärtfri” och kan innefatta mängder av ”erfarenheter, försök och kamper”, bland annat mellan ”arbetarklassens så kallade ’spontana’ ideologiska uppfattningar – anarkistiska, Blanquistiska, voluntaristiska och andra ideologier – och Marx’ och Lenins vetenskapliga lära.”¹²³ Där Carchedi ser arbetskraftens rationalitet förefaller Althusser se en motstridighet mellan arbetarklassens spontana ideologi och den marxistisk-leninistiska vetenskapen.

För Althusser utövar en arbetarrörelse ”utan *vetenskaplig kunskap* om ideologins natur och samhällliga funktion”, en spontan ideologisk kamp baserad på ”en ideologi underkastad det oöverstigliga inflytandet av borgarklassens ideologi.”¹²⁴ Dessa mer eller mindre spontana ideologiska föreställningar och uppfattningar producerar ”anarkistiska, anarkosyndikalistiska och reformistiska” kampföreställningar.¹²⁵ Till skillnad från Marx’ vetenskap, som inte begriper verkligheten genom att applicera ”existerande borgerliga moraliska och juridiska principer (frihet, jämlikhet, broderskap, rättvisa, etc.)” utan snarare genom att kritisera dessa principer, så innebär konstruerandet av en ”ideologisk framställning av socialismens mål likväl som medel, [att] utopiska socialistiska doktriner är, som Marx tydligt visade, fångar av borgerliga och småborgerliga ekonomiska, juridiska, moraliska och politiska principer.”¹²⁶ Genom att motsätta sig det ”borgerliga politiska-ekonomiska systemet med borgerliga (moraliska, juridiska) principer, är de fångade – vare sig de gillar det eller inte – inom det borgerliga systemet.”¹²⁷ Detta är anledningen till att de inte kan ”bryta med det borgerliga systemet, de kan inte bli genuint revolutionära. De förblir anarkistiska eller reformistiska.”¹²⁸

¹²⁰ Ibid., 32.

¹²¹ Ibid., 32–3.

¹²² Ibid., 33.

¹²³ Ibid., 32.

¹²⁴ Ibid., 37, min kursivering.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid., 3.

¹²⁷ Ibid., 4.

¹²⁸ Ibid., 3-4.

Detta innebär att arbetarrörelsen inte lyckas inte formulera ett revolutionärt mål eftersom dess diskurs grundas i den borgerliga ideologin snarare än den marxistiska vetenskapen. Den misslyckas därmed med att omvälva den kapitalistiska samhällsformationen och verkar istället för det kapitalistiska produktionssättets reproduktion exempelvis genom reformism.

Från Althusserns externalistiska perspektiv som förutsätter en mödosam kamp för förening mellan vetenskap och praktik och åtskillnad mellan vetenskap och ideologi, blir det sålunda problematiskt att anta en arbetarklassens rationalitet vars producerade kunskaper skulle betraktas som omvandlingar av ett klassinnehåll. För om dessa olika kampformer sker inom arbetarrörelsen, hur kan vi säga vilken kunskap som företräder ”arbetskraftens rationalitet”? Sedermera, om arbetarklassens producerade kunskaper och praktiker kan baseras på ”samarbete, solidaritet och jämlikhet”¹²⁹ men leda till vitt skilda politiska resultat, hur kan vi säga att arbetskraften har *en* rationalitet? De samhällelig-politiska effekterna av det externalistiska och det internalistiska synsättet på förhållandena mellan vetenskap och ideologi är utifrån en externalistisk position skillnaden mellan revolution och reformism.

Vetenskap som relativ icke-ideologi

Althusserns vetenskap förhåller sig till ideologin som en särskild konstituerande *praktik*, eller process; dess rörelse mot ideologin som ifrågasättandet av den. Kunskap och vetenskap verkar hos Althusser emellertid i en *omgivning* innefattande ”samhälleliga och politiska influenser som kan ingripa direkt i vetenskapernas liv, och mycket allvarligt äventyra deras utvecklingsförlopp, om inte deras hela existens.”¹³⁰ Men vetenskaperna påverkas också av ”mindre synliga influenser som är minst lika fördärliga, om inte ännu farligare, för att de generellt sett passerar obemärkta förbi: dessa är *ideologiska* influenser”¹³¹ och de angriper varje vetenskap, ”naturvetenskapliga såväl som samhällsvetenskapliga.”¹³² För att kunna begripa Althusserns vetenskap som någonting icke-ideologiskt är detta förhållande mellan vetenskapen och ideologin avgörande. Althusserns vetenskap är inte en verksamhet, praktik, process eller rörelse i frånvaro av ideologi, utan tvärtom *omgiven* av ideologi. Även om vetenskap drivs av subjekt som är konstituerade av och i ideologi¹³³ så vill jag påstå att

¹²⁹ Se fotnot 102 ovan.

¹³⁰ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 11.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid., 12.

¹³³ Ibid., 22.

Althusser menar att subjektet (forskaren) genom att praktisera rörelser *mot* de föreställningar som det själv konstituerats av (exempelvis genom att ifrågasätta dem)¹³⁴ kan producera resultat som motsäger dessa ideologiska föreställningar. Subjektet kan då, när den befinner sig i dessa motsatsresultat till de ideologiska föreställningarna, förstå att den tidigare befunnit sig i ideologi. Det är denna ”avideologiserade forskare” som kan representera vetenskapen utan subjekt,¹³⁵ eller den objektiva vetenskapen. Med detta sagt finns det också vetenskap och ’forskare’ som inte rör sig i motsats till de ideologiska föreställningarna, utan drivs av dem; under kapitalismen är det ’forskare’ som drivs av den borgerliga ideologin.¹³⁶

Althusserns koncept ”SPS” ger oss en närmare förklaring till hur dessa till synes olika typer av vetenskap kan begripas. Althusser menar att varje forskare oundvikligen har en *filosofi* om vetenskap, vilken han kallar för SPS.¹³⁷ Denna filosofi kan vara mer eller mindre vetenskaplig eller ideologisk och ingen vetenskaplig praktik kan göra sig av med den.¹³⁸ Forskarens filosofi består av två element: ett vetenskapligt element (Element 1) som utgörs av ”’övertygelser’ eller ’tro’ härledda från själva den vetenskapliga praktikens erfarenheter” som kan utarbetas filosofiskt och då uttryckas som ”teser” med materialistisk och objektivistisk karaktär.¹³⁹ Vidare ett ”’utomvetenskapligt’” element (Element 2) som är ”*relaterat* till själva den vetenskapliga praktiken, men det härstammar inte från den.”¹⁴⁰ Det representerar övertygelser och tro som reflekterar över vetenskaplig praktik ”med hjälp av filosofiska teser utarbetade *utanför* denna praktik av de religiösa, spiritualistiska eller idealistisk-kritiska ’vetenskapsfilosofierna’ tillverkade av filosofer eller forskare.”¹⁴¹ Det första elementet är materialistiskt, det andra idealistiskt.¹⁴² Detta idealistiska andra element ”exploaterar vetenskaperna till apologetiska ändamål till förmån för praktiska ideologiers ’värderingar’.”¹⁴³ Det är genom en ”*materialistisk* filosofisk kraft som, istället för att exploatera, respekterar och

¹³⁴ Se fotnot 110 ovan.

¹³⁵ Althusser menar att den vetenskapliga diskursen är ”en diskurs utan subjekt.” Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 190.

¹³⁶ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 22.

¹³⁷ SPS står för ”spontaneous philosophies of scientists”, alltså forskarens spontana filosofi. Ibid., 109.

¹³⁸ Ibid., 116.

¹³⁹ Ibid., 132–3.

¹⁴⁰ Ibid., 133.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid., 136.

tjänar vetenskaplig praktik”,¹⁴⁴ som forskaren kan ”omvandla sin SPS på ett kritiskt sätt, för att fördriva illusionerna inneboende i Element 2 och [...] placera det ’intravetenskapliga’ och materialistiska Element 1 i en dominansställning.”¹⁴⁵ Från detta kan vi alltså dra slutsatsen att forskarens (utomvetenskapliga) ideologi kan bekämpas genom materialistisk filosofi. Det är den *materialistiska* filosofin som tjänar vetenskapen. I både filosofin och i SPS är den objektivistiska materialismens kärna ”*vetenskaplig kunskap och dess praktik*.”¹⁴⁶ Vi kan därför påstå att vetenskapligheten i forskarens bakomliggande filosofi utgörs av huruvida dess filosofi bekräftar det materiellas dominans över det ideella.

Forskarens spontana filosofi (SPS) och materialismens koppling till den vetenskapliga praktiken i motsats till idealismens koppling till ideologin, ger oss en mer fördjupad förståelse för de förhållanden som möjliggör att vetenskap i ena fallet kan vara utan subjekt, i andra fallet påverkad av den dominerande ideologin. I ena fallet vetenskaplig, i andra fallet ideologisk. Även om vetenskap och ideologi väsentligen skiljer sig åt hos Althusser, så möts deras vägar i flera fall. Utifrån Althusserns beskrivningar av den vetenskapliga processen som en rörelse i relation till (ifrågasättande) och omgiven (dold) av ideologi, kan vi nu ta ett till steg i riktningen mot att formulera en möjlig icke-ideologi. Althusserns koncept av vetenskap ter sig som en externalitet till ideologi, men i direkt relation till densamma. Vetenskapen ter sig därmed som en *relativ icke-ideologi*. Detta innebär att vi också kan formulera möjligheten till två olika typer av icke-ideologi; icke-ideologi som motsatsen till ideologin i direkt relation till och närvaro av den, och icke-ideologi som den absoluta frånvaron av ideologi. Kort sagt möjligheten till en åtskillnad mellan *relativ* och *absolut* icke-ideologi, där vetenskapen är relativt men inte absolut icke-ideologisk.

Absolut icke-ideologi

När Poulantzas sökte någonting bortom Althusserns ”dubbla modalitet” ideologi och repression,¹⁴⁷ kritiserade han den för att vara av restriktiv karaktär med avsaknad av ett nödvändigt positivt element. Jag har tidigare hävdats att detta positiva element fanns latent i Althusserns (repressiv och ideologiska) statsapparater,¹⁴⁸ varpå den inte kan formuleras som

¹⁴⁴ Ibid., 137.

¹⁴⁵ Ibid., 136.

¹⁴⁶ Ibid., 159.

¹⁴⁷ Poulantzas, *State, Power, Socialism*, 30.

¹⁴⁸ Yekerusta, ”Flykten från Althusser”.

det bortomideologiska. När Eagleton sökte någonting inom statsapparaterna som inte var ideologiskt ”hela tiden”¹⁴⁹ formulerade han snarast möjligheten till icke-dominerande ideologi, såsom icke-kapitalistiska värderingar i en familj.¹⁵⁰ Inte heller Eagleton lyckades kritisera Althussers ideologi genom att formulera någonting som undgick den.

Så länge som vi försöker formulera en motposition till eller avsaknad bortom den ”dubbla modaliteten” ideologi och repression låser vi oss till den scen där ideologin framträder: statsapparaterna och bas- och överbyggnadsmodellen, vilket i bästa fall leder oss till en relativ icke-ideologi. Den absoluta icke-ideologin tycks inte kunna framkallas på denna scen. För att inte återupprepa Poulantzas’ och Eagletons misstag i ny form så behöver vi tillåta oss att kliva ur samhällsformationens scen. Det som undgår ideologin är inte en topografisk position inom bas- och överbyggnadsmodellen. Det är inte heller någonting som vi kan hitta i modellens periferi, bortglömd men möjlig att upptäcka. Ideologins själva definition ger oss en ledtråd om detta. Ideologin är föreställningen om någonting. Det som vi letar efter är inte vad som inte kan bli föreställt, eller vad som finns kvar efter vi har föreställt oss någonting, *utan vad det är som erbjuder sig att föreställas*. Frågan bör således vara av temporal karaktär; vad finns *innan* ideologin? Vad finns innan tolkningen? Innan idén? Innan föreställningen? Innan vetenskapen? *Vad är det* som blir tolkat? Vad är det som blir föreställt?

Även om vi inte ännu formulerat detta som vi söker, så har vi åtminstone identifierat två av dess karaktärsdrag. Det ena är att det har en avgörande temporal aspekt eftersom det är *det* som erbjuder sig att bli tolkat. *Det* är det som vi har en föreställning om och det måste därför temporalt föregå föreställningen. Det är därmed pre-ideologiskt, och med det sagt icke-ideologiskt bara i ett visst skede, innan det uppträder i tolkad eller ideologisk form. Vår andra identifikation av det är att *det* är förenligt med flera olika föreställningar, eller ideologiska positioner. *Det* kan således vara fler-ideologiskt men är inte själva det fler-ideologiska i en given ideologisk mantel, eftersom ju även detta är ideologiskt.

I bas- och överbyggnadsmodellens deskriptiva stadie kan vi uttyda en skillnad mellan det reell-materiella och det ideologiska, som uttrycks som skillnaden mellan det som blott och bart är, och tolkningen av det som blott och bart är. Bestämmelseförhållandena mellan basen och överbyggnaden vittnar om ideologins avhängighet av basen i form av reflektioner av den. Denna explicita skillnad mellan det reell-materiella och bestämmelseförhållandet mellan dem

¹⁴⁹ Eagleton, *Ideology*, 148, min kursivering.

¹⁵⁰ Yekerusta, ”Flykten från Althusser”, 5–6.

är ett för den marxistiska historievetenskapen och vetenskapen om samhällsformationerna grundläggande filosofiskt antagande. Den bygger på att det finns någonting reellt som är externt till tolkningen, eller reflektionen. Althusser hävdar hos Marx ”distinktionen mellan det reella objektet och kunskapsobjektet.”¹⁵¹ En ”distinktion mellan det reella objektet och kunskapsprocessen [som] otvivelaktigt är närvarande i Marx’ text.”¹⁵² En distinktion som verkar på ett liknande sätt som Lenins distinktion mellan ”absolut sanning och relativ sanning”,¹⁵³ och hos Althusser som *praktiken* skild från filosofin som dess externalitet; ”en process utan subjekt eller mål”,¹⁵⁴ någonting som till skillnad från filosofins Sanning inte har någon sanning.¹⁵⁵

Materialismens fundamentala tes, verksam i marxism-leninismens filosofi eller den dialektiska materialismen är ”varandet som primärt i relation till tanken.”¹⁵⁶ Denna tes innebär att ”alla existensers princip är materialitet; och att all existens är objektiv, alltså, ’primär’ i förhållande till ’subjektiviteten’ som vet om den, och oberoende av den subjektiviteten.”¹⁵⁷ Marxismens filosofi sammankopplar således materialitet och objektivitet, skild från och *primär* i förhållande till vetande och subjektivitet. Det är med denna distinktion som vi kan isolera och formulera den absoluta icke-ideologin. Varför måste detta formuleras som ett särskilt filosofiskt koncept och inte blott och bart som det reella objektet? Det *reella* framträder nämligen i den topografiska basen, skild från överbyggnadens ideella former och någonting som uppträder gentemot individerna som ”objektiva strukturer”¹⁵⁸ vilka de kan vara mer eller mindre medvetna om. Detta topografiskt reella, uttryckt exempelvis som de särskilda produktionsförhållandena, är beroende av ideologi för sin reproduktion - för att inte omvälvlas, vilket Althusser statsapparatsteori påvisat. Det är en realitet beroende av ideologi, därmed inte det reella i frånvaro av ideologi. Det reella i basen existerar samtidigt som, och sammanvävt med ideologi, som dess exterioritet i form av interioritet.¹⁵⁹ Till skillnad från

¹⁵¹ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 228.

¹⁵² Ibid., 227.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid., 248–9.

¹⁵⁵ Ibid., 249.

¹⁵⁶ Althusser, *On Ideology*, 87.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 24.

¹⁵⁹ Se fotnot 88 ovan.

basens realitet så kvarstår det reella objektet ”utanför intellektet och *oberoende* av det’.”¹⁶⁰ Det är en realitet i absolut frånvaro av ideologi, temporalt skild från ideologi, som avseende förhållandet till sin externalitet skiljer sig från det topografiskt reella.

Det är denna realitet som vi nu ämnar definiera som den absoluta icke-ideologin i total frånvaro av subjektet, det ideella, samhällsformationen och ideologin. Vi ska ta hjälp av Deleuze, som inte yttrar sig i denna särskilda fråga, men som formulerar någonting relevant för oss:

Kina är en möjlig värld, men den antar en realitet så fort kinesiska talas eller Kina omtalas inom ett givet fält av erfarenhet. Detta skiljer sig mycket från situationen där Kina realiserar genom att bli fältet av erfarenhet självt. Här är då ett koncept av den andre som inte förutsätter någonting annat än bestämningen av en sensorisk värld som ett villkor.¹⁶¹

Vad Deleuze formulerar är den avgörande skillnaden mellan avbilden av ett ting och tinget som ”fält av erfarenhet självt”. Vi talar här egentligen om skillnaden mellan en symbolisk och en sensorisk värld. Vi talar om skillnaden mellan ett Kina som utgörs av föreställningar i en symbolisk värld och ett Kina som är ett fält av erfarenhet, en sensorisk sfär, oberoende av föreställningar och idéer om det. Med denna distinktion separeras ideologi från icke-ideologi varpå vi kan formulera den absoluta icke-ideologin som det *sensomateriella* skilt från det *symboliska*.

Det sensomateriella är varken bara sensoriskt eller materiellt. Det är lika mycket sensoriskt som materiellt; det sensoriska oskiljaktigt från det materiella. Det är de fragmentariska materialiteter som kan uppfattas sensoriskt, som ligger utanför subjektet, *innan* de har begripliggjorts av subjektet. Det är pre-ideologiskt, eller om man så vill: pre-symboliskt, i själva sitt fragmenterade och obearbetade tillstånd. En av ideologins mest elementära funktioner är konstruerandet av det fragmentariska till det koherenta; *begripliggörandet*. Det sensomateriella föregår därför alltid det symbolisk-ideologiska. Det är uppfattat, i sensorisk bemärkelse, men inte tolkat, i symbolisk-ideologisk eller föreställd bemärkelse. Det är därmed sensoriskt, men inte ideologiskt. *Det sensomateriella är den absoluta punkten av icke-ideologi i form av pre-ideologi.*

¹⁶⁰ Ibid., 227, min kursivering.

¹⁶¹ Deleuze och Guattari, *What Is Philosophy?*, 17.

Så fort det sensomateriella har begripits så är begreppet skilt från det; ”idén av en cirkel är inte en cirkel [...] du får inte förväxla det riktiga tinget med dess koncept.”¹⁶² Allt språk är en avbildning av en praktisk verklighet, en symbolisk abstraktion, och i den bemärkelsen är allt vi kan tala och skriva en avbild av verkligheten och aldrig verkligheten i sig själv. Men den praktiska verkligheten behöver inte en symbolisk abstraktion av den för att existera som praktisk verklighet. Detta illustrerar skillnaden mellan det symboliska och det sensomateriella. Det sensomateriella behöver inte det symboliska för sitt existerande. Det kan däremot inte begripliggöras utan det symboliska, även om detta begripliggörande innebär en förvrängning av det. Att begripa innebär här att tolka; att formera en idé om någonting. Men så fort uppfattningen (av fragment) formuleras, görs koherent, eller begripes, så utförs ett kompensatoriskt bygge som till viss del fyller upp glappet som finns mellan uppfattandet och begripliggörandet, och som därmed överskrider själva föremålet för uppfattning. I begripliggörandet och det mänskliga symboliserandet av det sensomateriella uppstår ett försök till syntetisering som alltid innebär en verklig distansering från detta sensomateriella, likt filosofin, som enligt Althusser aldrig lyckats inkorporera praktiken.¹⁶³

Det är i relation till det sensomateriella som vi kan proklamera att begripliggörandet alltid innefattar en grad av osanning. I sin trevande ofullständighet blir förklaringsförsöket ett symboliskt närmande mot det sensomateriella genom ett reellt avståndstagande av detsamma. Avståndet mellan det fragmenterade och det koherenta är inte ett tomrum utan består av potentialen av det alltid-föränderliga; kort sagt av tolkningspotentialen. Skillnaden mellan den symboliska artefakten och det sensomateriella är att det sensomateriella enbart *är*; det är fragmentariskt och det är blott vad det är, medan konstruktionen (begripliggörandet, det ideologiska bygget) aldrig kan frånsäga sig denna förändringspotential; det sensomateriella som begripliggjorts kan alltid omtolkas, begripliggöras på ett annat sätt. Det är därför som ideologin och det symboliska i relation till det sensomateriella alltid är en artefakt. Det är därför som vi kan tala om ideologi som någonting förvrängt, innefattande en överhängande grad av osanning i form av föreställningar, fantasier och fabuleringar. Det är därför också viktigt att inte missta sig för att vara absolut icke-ideologisk eller absolut ”opartisk” när man talar om, eller genom, vetenskap, utan begripa denna position som en relativ icke-ideologi, alltid i närvaro av ideologi, oftast hotad av ideologi.

¹⁶² Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 228.

¹⁶³ Hos Althusser förhåller sig praktiken som en externalitet till filosofin. *Ibid.*, 249.

Pre-ideologi, ideologi och post-ideologi

För Althusser handlar vetande inte om att nå den absoluta frånvaron av ideologi, alltså det sensomateriella, eller som Althusser skriver: ”den rena essensen innesluten i det reella, som guld extraheras från det avfall av sand och smuts vari det är inneslutet.” ”Att veta är att *producera* det adekvata konceptet för objektet genom att arbeta med medel för teoretisk produktion (teori och metod), applicerat på ett givet råmaterial.”¹⁶⁴ Althusser vetande handlar alltså om att producera koncept för objekt; koncept som skiljer sig från och kan vara motsatta till objektens ideologiska uttryck, och koncept som alltid är skilda från objektet själv. Det är denna teoretiska praktik - som är en särskild praktik, inte att beblanda med andra mer eller mindre spontana, samhällseliga, och politiska praktiker o.s.v. - som producerar vetenskap.¹⁶⁵ Vetenskapens resultat är alltså skilt från ”den rena essensen”, den absoluta icke-ideologin, eller det sensomateriella, men också skilt från ideologin; därmed relativ icke-ideologi. Den vetenskapliga praktiken kan leda till kunskap om ”*ekonomiska och politiska strukturers mekanism*”,¹⁶⁶ vilket vi kan koppla till den topografiska basen. Vetenskapliga resultat, eller vetenskaplig praktik, är därmed inte sökandet efter det sensomateriella som rörelsen bort från ideologin till dess absoluta frånvaro, eller mot ”den rena essensen innesluten i det reella”, eller guld det skilt från sand och smuts, utan är ett annat, relativt icke-ideologiskt sätt att producera koncept för objekt i närvaro av och i relation till ideologin. Vetenskapen är därför *motsatsen* till ideologin, men inte som den absoluta frånvaron av den (icke-ideologi), utan som ett koncept format och uttryckt i dess närvaro, till och med ibland med ideologin som dess råmaterial (som vetenskapen ifrågasätter i sin praktik). Vetenskapen hävdar sig därmed inte som pre-ideologisk, vilket det sensomateriella gör, utan som *post-ideologisk*.

Låt oss kort utveckla denna temporala aspekt av vetenskapens förhållande till ideologin och den absoluta icke-ideologin (det sensomateriella). Althusser koncept av vetenskap förekommer som ett stadie *efter* ideologin, snarare än före. ”Varje vetenskap inte bara föregås av ideologi, utan ideologi överlever efter vetenskapens konstitution och trots dess existens.”¹⁶⁷ Althusser beskriver att när Marx börjar formulera sin historievetenskap antar den först en ”ideologisk’ eller förvetenskaplig form.”¹⁶⁸ Om ideologin är förvetenskaplig blir vetenskapen

¹⁶⁴ Ibid., 15.

¹⁶⁵ Ibid., 16.

¹⁶⁶ Ibid., 24.

¹⁶⁷ Ibid., 22.

¹⁶⁸ Althusser, *On Ideology*, 101.

efterideologisk. I relation till ideologin är det sensomateriella, som absolut frånvaro av ideologi, förideologiskt. Verkanförhållandena i den historiematerialistiska filosofin kan uttryckas på följande sätt: det sensomateriella (pre-ideologiskt) – det ideologiska (tolkningen, föreställningen, reflektionen) – det vetenskapliga (post-ideologiskt).

Vetenskapen förhåller sig som objektiv till subjektet i dess omedelbara närvaro, varpå den kräver subjektets existens, medan det sensomateriella är objektivt i den absoluta frånvaron av subjektet. Det sensomateriella är till skillnad från vetenskapen det som existerar oavhängigt subjektet eller den ideologiska tolkningen av den. Det är pre-ideologiskt, oberoende av en ideologisk framställning av det, oberoende av tolkning, skild från det ideologiska och därmed också från vetenskapen som det post-ideologiska. Den absoluta icke-ideologin är objekt i frånvaro av symbolisk framställning. Vetenskapen är inte frånvaron av det symboliska, utan framställningen av objektet på ett icke-ideologiskt, nämligen vetenskapligt, sätt.

Varan i samhällsformationen

Hittills har vi kontextualiserat ideologin inom den marxistiska bas- och överbyggnadsmodellen, där den framträtt som en position inom överbyggnaden, med en relativ autonomi i förhållande till modellens ekonomiska bas. I och med samhällsformationens reproduktiva rörelser har vi konstaterat svårigheterna att hålla isär ideologin från basen och därmed svårigheten att formulera en icke-ideologi inom ramen för denna modell. Vi har därefter rört oss på historiematerialismens filosofiska nivå och formulerat den absoluta icke-ideologin som det sensomateriella (det pre-ideologiska), skild från vetenskapen som den relativa icke-ideologin (det post-ideologiska) och oberoende av både ideologi och subjekt. Vi ska nu lämna denna icke-ideologi för att återgå till ideologin. Denna gång ska vi undersöka ideologins rörelser *inom* det kapitalistiska produktionssättets samhällsformation och dess möjliga rörelser utanför denna specifikt kapitalistiska samhällsformation, således *mellan* samhällsformationer.

När Althusser formulerade sin statsapparatsteori sökte han ur reproduktionens perspektiv undersöka produktionssättets (enheten av produktivkrafterna och produktionsförhållandena) och därmed samhällsformationens reproduktion. Vi ska nu undersöka samhällsformationens olika positioners rörelser med visst företräde åt produktionens synvinkel, närmare bestämt produktionen av den kapitalistiska varan och den

kapitalistiska ideologin. Vi ska försöka svara på frågan: hur ser förhållandena ut mellan varan och ideologin respektive basen i samhällsformationen? Med detta ämnar vi undersöka både vad varan säger om samhällsformationen och vad samhällsformationen säger om varan, vilket betyder att vi kommer att pröva den marxistiska modellen om samhällsformationerna och om nödvändigt förändra eller, om man så vill, utveckla den utifrån den producerade varans perspektiv.

Varför varan? Kapitalets produktionsprocess (den topografiska basens verksamhet) mynnar ut i den producerade varan, vars försäljning möjliggör reproduktion av kapitalets produktiva verksamhet och realiserar det mervärde som kapitalet och kapitalisten tillägnar sig för kapitalets ackumulation och därmed kapitalismens expansion. Varuproduktionen är därför central för kapitalismens produktionssätt. För Marx är varan den kapitalistiska rikedomens ”elementarform”¹⁶⁹ och det är med en analys av varan som han inleder *Kapitalet*.

Objektivitet

Den kapitalistiska varans produktionsprocess, åtminstone fram till tidpunkten innan produktens konsumtion, skulle på den samhällstopografiska kartan per definition kunna lokaliseras i basen. Samhällstopografins bas utgörs ju som tidigare nämnt av enheten av produktivkrafterna och produktionsförhållandena, även om den också innefattar viss ideologi (överbyggnad) genom driften av produktionens agenter. Men det är i enheten av produktivkrafterna och produktionsförhållandena, i själva den produktiva processen, som den kapitalistiska varuproduktionen sker. Vi kan således konstatera att varans produktionsprocess kan lokaliseras till basens topografiska position, dock ej utesluten från ideologisk verkan.

Enligt Marx utgör varans användbarhet dess bruksvärde.¹⁷⁰ Denna användbarhet, skriver han, ”svävar inte i luften. Betingad av varukroppens egenskaper existerar den inte utan densamma. Varukroppen själv, såsom järn, vete, diamant osv., är därför ett bruksvärde eller en nyttighet.”¹⁷¹ Varan besitter alltså i själva sin varukropp en viss nyttighet som är dess värde uttryckt som bruksvärde. Det säger sig självt av namnet bruksvärde att det är ett värde för att det kan brukas. Ett värde som hör till dess förbrukning och likväl ett värde som i viss bemärkelse är inneboende i varan, därmed skild från den som förbrukar den. Vi talar här om varans externalitet, som ett eget objekt med egna egenskaper, skild från och i förhållande till

¹⁶⁹ Marx, *Kapitalet*, 31.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid., 31–2.

dess konsument. Vi kan därmed direkt avskrivna varan som en totalt subjektiv erfarenhet: den kan inte helt och hållet bestämmas av dess brukare. Men förbrukningen kräver också den som förbrukar, varför bruksvärdets exterioritet till konsumenten inte är total. Varans användbarhet är, som Marx nämner, betingad av själva varukroppens egenskaper. Dess konsumtionssätt och karaktär som särskild vara begränsas således i någon mån av dess egna objektiva egenskaper, även om det finns subjektiva svängrum inom dessa ramar. Förhållandena mellan objektet och dess konsumtion formuleras av Marx:

Detta motsvarar, sett från produktens synpunkt, att produkten 1) ger konsumtionen materialet, objektet. En konsumtion utan objekt är ingen konsumtion; alltså skapar, producerar, produktionen i detta avseende konsumtionen. 2) Men produktionen skapar inte bara objektet för konsumtionen. Den ger också konsumtionen dess bestämdhet, dess karaktär, dess bestämda form. Liksom konsumtionen ger produkten dess karaktär av produkt, så ger produktionen konsumtionen dess karaktär av konsumtion.¹⁷²

Produkten framträder här som ett objekt i relation till en extern konsument. Låt oss anta att denna konsument är människan och att produkten är varan. Varan framträder då som ett externt objekt i förhållande till människan, som i sin tur utifrån den slutproducerade varans perspektiv framträder som det konsumerande subjektet som har möjlighet att ge varan dess särskilda varukaraktär. Varans objektiva externalitet i förhållande till konsumenten föranleder i viss mån till ett visst konsumtionssätt, betingad av varan. Konsumtionen kräver objektet, likväl som objektet kräver konsumtionen för att bli bestämt som särskilt objekt. Med varans objektiva karaktär (varukroppens särskilda egenskaper) kan vi påstå att den har ett objektivt värde, skilt från ett helt subjektivt bestämt värde (där subjektet helt och hållet avgör värdet). En implikation av detta i förhållande till samhällsformationen och till subjektet är att varan som ett objekt härlett ur den samhälleliga basen, och som produkt av basens aktivitet, representerar samhällsformationens objektiva betingelser. Varan förhåller sig till subjektet som ett externt objekt och i anhopad och diversifierad form som representant för en samhällelig *Objektivitet* – Objektiv i relation till och bestämmande av den samhälleliga konsumtionen, således subjektets konsumtionssätt. Utifrån varans perspektiv är *subjektets verkliga aktivitet konsumtion*. Den aktivitet som ger varan dess karaktär av vara, den aktivitet som i sista hand krävs för att den ska realiseras som vara. Utifrån vår förståelse för

¹⁷² Marx, *Grundrisse: Ett urval*, 51.

samhällsformationens interna bestämmelseförhållanden framträder därmed varan (som basens framlagda objekt) som bestämmande i förhållande till konsumtionen, och därmed i förhållande till subjektet som konsument. Den utgör de objektiva betingelserna (ramarna) för subjektets sätt att konsumera.

Om vi lämnar varans perspektiv och istället utgår från samhällsformationens, närmare bestämt basens perspektiv så är det emellertid inte bara varuobjektet, som basens avkomma, som i relation till subjektet ställs upp som en objektiv betingelse. Basen som sfären för ekonomisk realitet och samhällelig produktion förhåller sig till människorna som ”*objektiva strukturer* (produktionsförhållanden, politiska klassförhållanden)”¹⁷³ och utgör i sådan bemärkelse en determinerande verkan på dem. Basen framträder för individerna som samhällsformationens objektiva strukturer, vars produkt; varan, framträder för dem som objekt. Från basen kan vi därmed härleda och formulera den samhälleliga *Objektiviteten*.

När jag hädanefter skriver Objekt med stor bokstav (såsom Objektivitet, Objektiva förhållanden, Objekt o.s.v.) så hänvisar dessa begrepp alltid till Objektivitetens position.

Låt oss nu besvara vår fråga: hur ser förhållandena ut mellan varan och den topografiska basen? Varan förhåller sig till den topografiska basen som dess produkt och den säger om basen att denna utgör en *Objektivitet*, också verksam i förhållande till individerna som samhällsformationens objektiva strukturer.

Ideologi

Vi har tidigare nämnt att realiseringen är avgörande för produktionens reproduktion, och vi kan nu konstatera att konsumtionen är avgörande för att ge varan sin varukaraktär. Vi kan våga oss på att säga att subjektet genom sin konsumtiva aktivitet realiserar Objektet som Objekt. Vi kan parafrasera Carchedi och säga att varans Objektiva värde är ett *potentiellt* värde fram till punkten för subjektets konsumtion av den, då dess Objektiva värde och därmed dess karaktär som särskilt Objekt realiserar.¹⁷⁴

Jag vill här göra en teknisk anmärkning för att undvika missförstånd. Begreppet realisering avser inom marxistisk teori ofta varans bytesvärde snarare än dess bruksvärde. Denna realisering hänvisar då till varans försäljning och köp. När jag ovan benämner varans Objektiva värde så avser jag inte dess bytesvärde, utan dess bruksvärde. Varans särskilda

¹⁷³ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 24.

¹⁷⁴ Carchedi åsyftar dock realiseringen av varans bytesvärde. Carchedi, *Behind the Crisis*, 121-2.

bytesvärde är inte Objektiviserat som en egenskap inneboende i dess varukropp, vilket ju dess bruksvärde är, utan uppstår bland annat i relation till andra varor och beror delvis på den samhällsligt nödvändiga arbetstiden för dess produktion o.s.v. Bytesvärdet är i den bemärkelsen inte Objektivt såsom bruksvärdet, även om bytesvärdet bärs upp av den materiella varukroppen. När jag ovan skriver om realisering av varans Objektiva värde så syftar jag på varans bruksvärde, därmed realisering som konsumtion, snarare än realisering som försäljning (bytesvärde). Skillnaden illustreras av Marx: ”Bruksvärdet *förverkligas* endast i användningen eller konsumtionen. Bruksvärden bildar rikedomens materiella innehåll, *vilken dess samhällsliga form än må vara*. I den samhällsform, som vi har att undersöka, utgör de samtidigt de materiella bärarna av – bytesvärdet.”¹⁷⁵

Utifrån varans perspektiv är den bara potentiellt en vara, fram till punkten för dess konsumtion, vilket därmed gör att subjektets verkliga handling och funktion utifrån varans perspektiv är att konsumera, eller realisera den. Om vi däremot utgår från kapitalets eller kapitalistens perspektiv så spelar det inte någon roll vad subjektet faktiskt gör med varan; hur den konsumerar den eller om den konsumerar den överhuvudtaget (om den istället lagrar den, slänger den, säljer den vidare, o.s.v.). Utifrån kapitalets och kapitalistens perspektiv är det bytesvärdet som är den primära orsaken till produktionen och därmed till deras existens, varför den realiserande handlingen för dem är försäljningen och det samtidiga köpet av varan (dess bytesvärde). Utifrån varuobjektets perspektiv är den realiserande handlingen däremot konsumtionen.

Konsumtionen producerar produktionen i dubbelt avseende: 1) därigenom att produkten först i konsumtionen blir en verklig produkt. Ett klädesplagg blir ett verkligt klädesplagg först när det används; ett hus, där ingen bor, är inte ett verkligt hus; alltså som produkt, till skillnad från ett rent naturobjekt, bevisar sig, *blir*, produkten verklig först i konsumtionen. Först när konsumtionen upplöser produkten, dubbar den produkten till produkt...¹⁷⁶

För att realisering ska ske krävs alltså en förening av konsumerande art mellan subjektet och varan, som föranleds av subjektets behov av att konsumera det producerade objektet. Om vi kallar detta förenande moment för *ögonblicket för konsumtion*, så förmedlas detta ögonblick

¹⁷⁵ Marx, *Kapitalet*, 32, mina kursiveringar.

¹⁷⁶ Marx, *Grundrisse: Ett urval*, 50.

genom subjektets *behov*. Behovet kan ha "sitt upphov i magen eller fantasin."¹⁷⁷ Själva begäret, fantasin, eller föreställningen om den särskilda varan är översatt till topografins språk *ideologisk*. Utifrån varans perspektiv leder ideologin, som subjektets behov, till ögonblicket för konsumtion och den efterkommande varukonsumerande akten, som ju i sin tur realiserar varan som vara, därmed Objektet som Objekt. Detta är ideologin som subjektets drivkraft till konsumtion och därmed på samhällsformationens nivå som medel för realisering av Objektiviteten. Ideologin förenar subjektet med varan och *konstituerar subjektet som konsument*. Detta är kapitalismens dialektiska konstitution av objekt och subjekt; den kapitalistiska vara-konsument-dialektiken. Ideologin kan således i topografisk bemärkelse begripas som en drivkraft till konsumtion, men är inte den konsumerande handlingen i sig. Vi kan hävda att konsumtionen är *förknippad* med den topografiska ideologin, men inte att konsumtionen sker inom ideologin på samma sätt som produktionen sker inom basen, vilket skulle innebära att konsumtionen sker i fantasin. Snarare än att konsumtionen sker i ideologi, så sker den *av* ideologi. Vi kan nu besvara frågan om förhållandet mellan varan och ideologin med att ideologin utifrån varans perspektiv utgör subjektets *föreställda förhållande till ett objekt, nämligen varan, uttryckt som subjektets behov av den*. Själva konsumtionen, eller realiseringen av varuobjektet sker *med hjälp av* ideologin (föreställningarna, begären, fantasierna) som driver, bromsar, dirigerar, riktar och reglerar den, snarare än *inom* ideologin. Ideologi är utifrån varans perspektiv viljan till konsumtion, men inte den konsumerande handlingen i sig. I förhållande till samhällsformationens Objektivitet fungerar därmed ideologin som dess realiserande kraft, genom att bringa subjekten till ögonblicket för konsumtion (av varan; Objektet), varpå realisering sker och reproduktion av produktionssättet möjliggörs.

Låt oss nu relatera dessa slutsatser till Althusers. För Althusser är överbyggnadens funktion att säkerställa produktionssättets reproduktion och de ideologiska statsapparaternas funktion, som en del av överbyggnaden, är att säkerställa reproduktionen av produktionsförhållandena. Jag vill nu göra ett tillägg till Althusers ideologikoncept utifrån våra undersökningar. För att skilja mitt ideologikoncept från Althusers kan vi kalla det för Ideologi med stor bokstav, skilt från ideologi. Om ideologins funktion är att reproducera produktionsförhållandena, bland annat genom driften av produktionens agenter och interPELLERandet av subjektet genom den dominerande ideologin, så är Ideologins funktion i relation till samhällsformationens givna Objektivitet (för oss: den kapitalistiska) att realisera

¹⁷⁷ Marx, *Kapitalet*, 31.

den genom att driva subjekten till konsumtion av de producerade varorna. Vårt begrepp Ideologi betecknar därmed den särskilda Objektivitetens ideologi; kapitalismens. Ideologin, härledd från varans perspektiv, tillgodoser basens reproduktion genom att utgöra subjektets föreställda förhållande till de producerade Objekten (varorna). Det driver subjektet till ögonblicket för konsumtion och konstituerar det som konsument, varpå Objekten realiserar som särskilda varor. I den kapitalistiska samhällsformationen, som detta är en analys av, inbegriper dessa steg i allmänhet också realisering av varornas bytesvärde (genom deras försäljning).

Formationslänk

Vi har formulerat varan som en produkt av samhällsformationens Objektivitet, omvandlad från potentiell till realiserad form först med hjälp av samhällsformationens Ideologi, varför vi påstår att varan inte är blott och bart Objektiv. Den är inte heller blott och bart ideologisk, eftersom den uppträder som ett externt Objekt i relation till det konsumerande subjektet.

Varan i sin helhet, som varuform, är därmed det momentana uttrycket för Objektivitetens samspel med Ideologin. Det är i detta särskilt kapitalistiska samspel som den existerar som vara. *Varan är ett historiskt specifikt materiellt uttryck genom vilket Ideologin och Objektiviteten samspelar med varandra och samtidigt realiserar sig själva som Objektivitet och Ideologi.* Den är melodin som dessa två positioner spelar i samklang och den är som realisering av dessa positioners verksamheter också reproduktiv för positionerna själva. I samhällsformationens topografi befinner sig varan på sätt och vis "mitt emellan"

Objektiviteten och Ideologin; den är varken den ena av dem eller bägge två. Den produceras av den ena och realiserar av den andra. Vi kan i topografisk bemärkelse inte helt enkelt positionera varan ovanför Objektiviteten och Ideologin (Objektivitet – Ideologi – vara) eftersom detta skulle innebära att den kapitalistiska Objektiviteten och Ideologin kan samspela och reproduceras utan varan, vilket skulle innebära en kapitalistisk produktion utan varor och likaså en kapitalistisk konsumtion utan varan som Objektet för konsumtion. För att begripa varan som en momentan realisering av Objektiviteten och Ideologin och som ett fenomen som i sin tur realiserar dem båda, kan vi, utan att förkasta den topografiska modellen för samhällsformationerna omformulera den från varans perspektiv. Utifrån varans perspektiv kan samhällsformationen formuleras som en *kedja* med Objektiviteten i ena änden och Ideologin i andra; en *formationskedja*, där varan befinner sig i mitten av kedjan som en länk mellan ändarna; en *formationslänk*. Denna länk utgörs alltså varken av den ena änddelen eller

de båda ihop, utan är unik, som en momentan realisering av dem båda i förhållande till dem som en externalitet. Och samtidigt en externalitet som de båda kan realisera sig själva genom. Som formationslänk i denna kedja är varan *en momentan realisering av kedjans båda ändrar (Objektiviteten och Ideologin) som deras materialiserade förhållande*, och som länk mellan dessa ändrar syftar den också till att *hålla ihop dem som en given kedja i helhet, således till ändarnas reproduktion*. Bristen med presentationen av samhällsformationen som en kedja är att den inte säger någonting om de olika delarnas verkningsgrader och dominansförhållanden. Det kan verka som att länken mitt emellan ändarna är den viktigaste delen för kedjans fortlevnad som helhet, då en ändes försvinnande inte påverkar de två andra länkarnas sammanhållning. Detta återspeglar emellertid bara varans narcissistiska världsuppfattning utifrån det faktum att vi formulerat samhällsformationen från dess perspektiv, medan vi likväl kan kliva ur varans perspektiv och påstå att den i sista hand är bestämd av den samhälleliga Objektiviteten och inte tvärtom.

Men om Objektet produceras av Objektiviteten, var och hur produceras Ideologin som är avgörande för Objektets realisering som Objekt? Marx menar att objektet inte bara skapar ett ”material åt behovet”, utan också ett ”behov åt materialet”, såsom produktionen skapar ett ”behov hos konsumenterna av de som objekt bestämda produkterna.”¹⁷⁸ Vi kan tolka Marx som att Ideologi i viss bemärkelse produceras av Objektiviteten, men också i själva vara-konsumentrelationen: ”Det behov av objektet som människan känner har skapats av varseblivning av det. Konstföremålet skapar en publik som förstår sig på konst och som har behov av skönhet.”¹⁷⁹ Till formationslänkens funktion kan vi därför tillägga att den *i viss bemärkelse producerar Ideologi*.

Althusser berör frågan om ideologins *produktion* när han skriver att ideologin som realiseras i de ideologiska statsapparaterna ”går bortom dem, för de kommer från någon annanstans.”¹⁸⁰ Han nämner därefter att ideologierna inte är ”födda” i de ideologiska statsapparaterna utan kommer från samhällsklassernas ”existensförhållanden, deras praktiker, deras upplevelse av kampen, etc.”¹⁸¹ Althusser snuddar vid, men formulerar aldrig fullt ut vad jag nu vill formulera. Nämligen att en realisering av ideologi också kräver en föregående *produktion* av ideologi, i form av idéer, föreställningar, fantasier, normer, påbud o.s.v., på

¹⁷⁸ Marx, *Grundrisse: Ett urval*, 51.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Althusser, *On Ideology*, 59.

¹⁸¹ Ibid., 60.

samma sätt som den realiserade varan först måste ha producerats. När vi talar om Ideologins produktion talar vi utifrån varans perspektiv om produktion av begär, fantasier, föreställningar o.s.v. om varan. Produktion av Ideologi uppstår *i viss mån* i den direkta vara-konsumentrelationen, som konsumentens fantasier om och begär av Objektet (varan). Jag vill med detta i åtanke göra ett tillägg till Althusser's statsapparatskoncept. Jag vill påstå att de ideologiska statsapparaterna inte bara *fungerar genom* ideologi¹⁸² utan också genom att *producera* Ideologi, som i sin tur möjliggör realisering av de producerade Objekten och reproduktion av den samhällsliga Objektiviteten. Med detta menar jag inte att Ideologi endast produceras inom statsapparaterna (i och med att statsapparaterna själva utgörs av materiella praktiker ger de emellertid upphov till ideologi som reflektioner av dessa praktiker), utan produceras också inom ramarna för basens verksamhet – på vårt varans språk, i Objektiviteten – vilket Althusser adresserar när han benämner var ideologierna är födda. Med detta justerande tillägg till statsapparaternas verksamhet skiftas fokus från deras reproducerande verkan till deras *producerande* verkan (av Ideologi), *utifrån den (ej nödvändigtvis ekonomiskt) produktiva materiella aktivitet som försiggår i dem*, relativt autonom från basens materiella aktiviteter.

I ekonomisk mening kan Althusser's statsapparater i många fall begripas som improduktiva (de producerar inte mervärde), vilket religionen, politiken, familjen, och polisväsendet är exempel på. Deras produktiva effekt i relation till produktionssättet är att säkerställa dess realisering och reproduktion genom produktion av repression (reglering), ideologi genom rädsla (repressiv statsapparat), eller genom behov och begär (ideologiska statsapparater). Om Althusser's repressiva och ideologiska statsapparater i den topografiska framställningen av samhällsformationen formulerades som en del av överbyggnaden, kan de i formationskedjan uttryckas som materiella verksamheter som både är realiseringar av Objektiviteten och Ideologin och som till hög grad ägnar sig åt att producera Ideologi; därmed som formationslänkar.

Formationslänkarna som producenter av Ideologi gäller i väsentlig grad de ideologiska statsapparaterna, och i lägre grad den repressiva statsapparaten som emellertid också ger upphov till föreställningar och fantasier, ofta genom påbud och rädsla (ideologi) i den mån de inte utövar fysisk repression, alltså verkar symboliskt snarare än fysiskt-materiellt. Formationslänkar kan därför också förstås som momentana realiseringar av samspelet mellan formationskedjans ändar i form av *materialiserade spelplaner uttryckta som verksamheter*,

¹⁸² Ibid., 19.

institutioner, företag, konstellationer, grupperingar och diverse organisationer, vilka i viss bemärkelse syftar till produktion av Ideologi. Formationslänkarna producerar Ideologi genom att utgöra Objekt (konstitutiva för subjektets föreställningar) och genom produktion av idéer, föreställningar, fantasier, beteendereglering, påbud, o.s.v., (genom materiella verksamheters praktik, i marxistisk ekonomisk bemärkelse ofta ekonomiskt improduktiva) vilka i sista hand syftar till att realisera formationskedjan. Vi kan därför säga att produktionen av Ideologi tillgodoses, på formationskedjans språk, *i huvudsak av formationslänkar.*

Utifrån vår förståelse för olika samhällsformationers (feodalism, kapitalism o.s.v.) omvälvningar och interna dominansförhållanden kan vi påstå att formationslänkar kan överleva mellan formationskedjor (produktionssätt) och i dessa ha olika verkningsgrader. Exempelvis gick kyrkan från dominerande formationslänk under feodala produktionssätt till att bli dominerad av skolan under kapitalismens produktionssätt.¹⁸³ Som länk mellan Objektivitet och Ideologi är just *uppkommandet, omvandlandet och försvinnandet* i takt med Objektiva och Ideologiska omvälvningar ett av formationslänkarnas beteendemässiga karaktärsdrag. Dess omvandlingar sker emellertid inte automatiskt med Objektiva eller Ideologiska omvälvningar, utan kräver aktiva och svåra kamper.¹⁸⁴ Formationslänkar är således, likväl som formationskedjorna, historiskt specifika och därmed föränderliga, ibland övergående i takt med kedjans omvälvning. Sammanfattningsvis kan vi säga att formationslänkar är historiskt specifika materialiseringar av Objektivitetens och Ideologins samspel uttryckta som Objekt, verksamheter, institutioner, företag och diverse organisationer, vilka genom produktion av Ideologi möjliggör realisering och reproduktion av formationskedjan.

På samma sätt som det finns icke-dominerande produktionssätt och ideologier samexisterande med de dominerande¹⁸⁵, så finns materiella verksamheter eller praktiker som snarare verkar för *omvälvning* än reproduktion och realisering av den formationskedja som den verkar i. Vi talar alltså om formationslänkar, inte reproduktiva för rådande formationskedja, utan verksamma som producenter och realiseringar av icke-dominerande formationskedjor, vilka syftar till övergång till ett annat produktionssätt. Sådana

¹⁸³ För kyrkans dominans och ersättande, se *ibid.*, 25. Althusser brukar inte begreppet formationslänkar utan statsapparater.

¹⁸⁴ Althusser beskriver hur proletariatet behöver ”förstöra” den borgerliga statsapparaten efter att det övertagit statsmakten. *Ibid.*, 15.

¹⁸⁵ Se fotnot 40 ovan.

formationslänkar kan verka i en övergångsfas (verksamheter eller organisationer som upprättas under en revolutionär fas men upplöses i samband med den revolutionära fasens avmattning) eller bli dominerande i en annan formationskedja (varuformen från förkapitalistiskt till kapitalistiskt produktionssätt).

Arbetarrörelsen olika organiserade verksamhetsformer kan betraktas som formationslänkar verkande genom och producenter av en icke-dominerande ideologi som syftar till realisering av ett alternativt produktionssätt, därmed till omvälvning snarare än realisering och reproduktion av kapitalismens (den dominerande) formationskedja. En formationslänk tillhörande en alternativ formationskedja vars objektiva betingelser den bör begripas utifrån. Detta innebär att arbetarrörelsen kan komma att upphöra i form av arbetarrörelse när produktionsförhållandena inte längre utgörs av arbetare och kapitalister; alltså när de Objektiva betingelserna runt den förändrats. Den kan i den bemärkelsen förstås som en formationslänk främst verksam i en övergångsfas.

Formationslänkar bör förstås som länkar som genom sin verksamhet och realisering håller ihop den givna Objektiviteten och Ideologin, och som vid förändringar av dessa yttersta polerna i kedjan själv kan genomgå förändringar, *men som också kan återverka på dessa ändrar genom sin egen verksamhet*. Detta innebär i sista hand att kapitalismens *formationslänkar är produkter av kapitalismens Objektivitet som också själva producerar en korresponderande kapitalistisk ideologi*. I Tabell 2 ges exempel på hur den kapitalistiska formationskedjans olika delar relaterar till varandra.

	Ideologi	Formationslänken	Objektivitet
Exempel 1	Arbetarens <i>vilja</i> att arbeta för att	erhålla <i>lön</i> (cirkulationsmedel), som ska möjliggöra konsumtion, vilket leder till	<i>produktionssättets</i> reproduktion
Exempel 2	Konsumentens (subjektets) <i>fantasi</i> om att	konsumera en given <i>vara</i> , producerad av	<i>kapitalet</i> som därmed realiserar sin <i>produktion</i> och kan reproduceras
Exempel 3	Konsumentens (subjektets) <i>behov</i> av konsumtion av en given <i>vara</i>	förvärvad genom <i>medial</i> och <i>kulturell</i> (teater, film, tv o.s.v.) konsumtion/information, vilket leder till ögonblicket för konsumtion av	den av <i>kapitalet</i> producerade <i>varan</i> och därmed <i>kapitalets</i> reproduktion.

Tabell 2. Tre exempel på formationskedjans rörelser i det kapitalistiska produktionssättet. Kursiverat är vad som karakteriserar respektive del (Ideologi, formationslänk, Objektivitet) i kedjan. Varje exempel på formationskedjans rörelser läses från vänster till höger i tabellen.

Ideologi i ett kommunistiskt produktionssätt

Vi ska nu lämna varans perspektiv på samhällsformationen, därmed lämna formationskedjans modell, för att nu undersöka ideologins möjliga uttryck och funktion i en ett icke-kapitalistiskt produktionssätt; i en annan samhällsformation. Utifrån vår fördjupning i konceptet ideologi ska vi söka besvara frågan; hur förhåller sig ideologin till ett annat produktionssätt, såsom kommunism? På vägen dit ska vi söka besvara några underfrågor.

Den marxistiska vetenskapen och dess korresponderande praktik har formulerat som mål en omvälvning av det kapitalistiska produktionssättet till ett kommunistiskt. Om den kommunistiska rörelsens teori baseras på den marxistiska vetenskapen, som per definition inte är ideologisk utan vetenskaplig, vad händer under kommunistiska produktionsförhållanden med det som vi i en kapitalistisk samhällsformation kallar för ideologi? Kort sagt: om marxismens teori grundar sig på en relativ icke-ideologi (vetenskap), finns det då plats för ideologi i en marxistisk-kommunistisk samhällsformation? Blir ideologin ersatt av vetenskap?

Althusser hävdar att vetenskapen inte kan ersätta ideologin avseende dess samhälleliga funktion,¹⁸⁶ som är att hålla ihop mänskliga band och förhållanden baserade på samhälleliga roller och funktioner.¹⁸⁷ Om vi behåller Marx' tes om att medvetandet kan vara mer eller mindre reellt eller ideellt, så kan vi försiktigt föreslå att en revolution baserad på den marxistiska vetenskapen som upprättar en kommunistisk samhällsformation rimligtvis bör göra någonting med människors medvetande; rimligtvis tillskjuta en relativt icke-ideologisk (i närvaro av ideologin men skingrande av densamma) realitet hos de som accepterar, praktiserar och studerar den. Det torde vara rimligt att dessa individer vars medvetande rekonstrueras av relativ icke-ideologi kan proklamera ett Althusserianskt ”jag var i ideologi”.

Men denna förändring avseende ideologin är själv härledd ur omvälvningar i basen (från kapitalism till kommunism), alltså ur själva produktionssättet och dess produktionsförhållanden, vilket innebär att människornas relativt icke-ideologiska förhållande till sina verkliga levnadsbetingelser också *betingas av produktionssättets själva*

¹⁸⁶ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 29.

¹⁸⁷ Se fotnot 68 ovan.

levnadsbetingelser. Ideologins historiska specificitet och särskilda funktion behöver alltså, sin relativa autonomi till trots, begripas i relation till de objektiva levnadsbetingelser som varje givet produktionssätt ger upphov till. Ideologin behöver begripas i relation till den materiella bas som den är reflektioner av.

Det står redan klart för oss att det kapitalistiska produktionssättet för sin fortlevnad kräver legitimering av detsamma. Det är denna legitimerande funktion som ideologin tillgodoser (hos Althusser genom statsapparaterna). Kapitalismens produktionssätt ger upphov till vissa objektiva skillnader för individerna inom det, vilka vi kan begripa som klasser. Detta produktionssätt producerar sålunda ett klassamhälle. Klassamhället är inte unikt för kapitalismens produktionssätt, utan gemensamt för flertal förkapitalistiska sådana. Men likväl behöver ideologins funktion och utformning begripas utifrån vad den i det givna produktionssättet behöver legitimera; i kapitalismen klasstrukturen. Kapitalismens klassamhälle kan härledas ur produktionsförhållandenas uppdelning mellan ägare av produktionsmedel (kapitalisterna) och ägare av arbetskraft (arbetarna). Kapitalismens särskilda ideologi reproducerar dessa objektiva ojämlikheter genom att legitimera dem. Denna legitimitet kommer bland annat av den dominerande ideologins framställning som universell; varje ny härskande klass behöver framställa sitt intresse som det allmänna intresset hos alla samhällets medlemmar.¹⁸⁸ ”För vissa marxistiska teoretiker” uppstår ideologin här som en ”falsk universalisering” när en sann universalisering har misslyckats.¹⁸⁹ Vi talar alltså om att ideologin uppstår när ett partikularistiskt system iklar sig en skepnad av universalism; det partikulära som den särskilda klassen och det universella som ”alla samhällets medlemmar”. På liknande sätt menar Althusser att ideologin i klassamhällen representerar det reella i förvrängd form för att hålla människorna ”på sin ’plats’ i det klassexploaterande systemet.”¹⁹⁰

Kapitalismen behöver ideologin för att producera en falsk universalisering eftersom dess produktionssätt bygger på partikularism; en objektiv distinktion mellan kapitalist och arbetare varifrån en klasstruktur reser sig och utgör en klass ekonomisk-objektiva premiering på bekostnad av andra. Kapitalismens producerade objektiva levnadsbetingelser skiljer sig emellertid från kommunismens. Kommunismens produktionssätt bygger på allmän egendom, eller uttraderande av privategendomen, varpå de objektiva ojämlikheterna som den kapitalistiska ideologin har som sin materiella grund upphör att existera. Det är detta som i

¹⁸⁸ Eagleton hänvisar här till Marx och Engels i *Den tyska ideologin*. Eagleton, *Ideology*, 56.

¹⁸⁹ Ibid., 57, min kursivering.

¹⁹⁰ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 28-9.

allmänhet skiljer partikularistiska produktionssätt från universella. Det partikularistiska produktionssättet, som föranleder till den ekonomisk-objektiva premieringen av vissa men inte andra, således ekonomisk-objektiv hierarkisering och klassamhälle, måste göra en falsk universalisering där denna partikularism framstår som det allmänna intresset (universalism), för att upprätthålla sin ordning, medan ett produktionssätt som bygger på eliminering av ekonomisk-objektiv hierarkisering och sålunda på ett klasslöst samhälle, utgör en sann universalisering avseende människors ekonomisk-objektiva förhållanden. I ett sådant produktionssätt uppstår därmed inte ideologi som en förvrängning av det partikulära i skepnad av det allmänna, eftersom upprättandet av det allmännas eller universellas intresse, alltså uttraderingen av partikularism, är dess sanna tillstånd; ekonomisk-objektiv universalism som klasslöshet. Detta innebär i klarspråk att ideologin, som vi känner den i kapitalismens samhällsformation, tappar sin funktion i en kommunistisk samhällsformation, eftersom själva den materiella bas som ideologin är reflektioner av är förändrad. Samtidigt som individernas medvetande om sina objektiva betingelser utgörs av relativt icke-ideologiska koncept av dem *är det inte längre ideologin som tillgodoser reproduktionen av dessa objektiva betingelser och därmed av produktionssättet.*

Ett kommunistiskt produktionssätt innebär inte uttradering av mänskliga olikheter eller ojämlikheter i allmänhet, men uttradering av *objektiva* olikheter och ojämlikheter, alltså olikheter sprungna ur basens enhet av produktionsförhållanden och produktivkrafter. Det är just utifrån en väsentlig förändring av de objektiva levnadsbetingelserna som vi kan postulera möjligheten att ideologin i en kommunistisk samhällsformation får en annan funktion än den har under kapitalistiska former. En funktion som inte korresponderar med basen, utan möjligtvis med andra positioner i överbyggnaden.

Kommunismen definierar som ett av sina grunddrag själva uttraderandet av möjligheten till en härskande klass, varpå möjligheten till falsk universalisering försvinner med försvinnandet av en härskande klass. Detta innebär också att vi behöver skilja på en sådan kommunism och en kommunism baserad på borgerlig ideologi, spontanism, elitism (i alla dess former, såsom byråkratisk elitism), statskapitalism, reformism, socialistisk utopism o.s.v.

Kommunismens produktionsförhållanden bygger på att den totala samhällseliga produktionens agenter också är de som själva bestämmer vad som ska produceras, och sedermera själva konsumerar sin produktion. Med detta kommer också insikten att flertal kapitalistiska formationslänkar som verkat för realisering av den kapitalistiska varuproduktionen kommer att bli överflödiga. Utifrån subjektets perspektiv leder dessa omvälvningar till att subjektet inte längre konstitueras som konsument i kapitalistisk mening.

Om det ideologiska innehållet börjar ge plats åt relativt icke-ideologiska koncept, om dess funktionella relation till basen kapas för att basen förändras, om den inte längre säkerställer reproduktionen av produktionsförhållandena, bör vi inte då fråga oss vad som är kvar av konceptet ideologi? Om det därmed överhuvudtaget är rimligt att beteckna detta som ideologi, eller om vi ska förkasta detta koncept som en relik från ett tidigare produktionssätt, en lösning på ett problem som inte längre är ett problem, utan som försvann med dess tillhörande materiella betingelser?

Althusser's allmänna definition av ideologi som upprätthållare av mänskliga band och förhållanden baserade på samhällliga roller och funktioner, må vara ”utan historia.”¹⁹¹ Men den givna ideologin, ideologin som säkerställandet av produktionsförhållandenas reproduktion – som den kapitalistiska Objektivitetens korresponderande Ideologi – är avhängig det givna produktionssättets produktionsförhållanden, därmed föränderligt och historiskt. Det förefaller mig således inte orimligt att hävda möjligheten till ”en värld utan ideologi i relevant mening.”¹⁹²

Avslutande diskussion

Vi har i föreliggande uppsats fördjupat oss i marxismens koncept av ideologi och dess teoretiska kontext: samhällsformationen. Utifrån Althusser's och Marx' teoribildning har möjligheterna till icke-ideologi sökts och skisserats, likväl som den kapitalistiska samhällsformationernas rörelser undersökts utifrån varans perspektiv och ideologins verkan undersökts i ett möjligt kommunistiskt produktionssätt. Det övergripande syftet har varit att genom en konstruerande läsning, klargöranden och produktion av ny kunskap inom ovanstående områden bidra till att utveckla vetenskapen om samhällsformationerna och den marxistiska teorin om formerna för övergång mellan produktionssätt.

Vår uppsats visar att separationen och bestämmelseförhållandet mellan det materiella och det ideella genomsyrar den marxistiska vetenskapen om samhällsformationerna likväl som den marxistiska filosofin. Det materiellas dominans över det ideella framkommer hos Marx bl.a. i bas- och överbyggnadsmodellens bestämmelseförhållanden mellan basen

¹⁹¹ Althusser, ”Ideologi och ideologiska statsapparater.”

¹⁹² Leopold menar att Marx utifrån sitt ”kritiska” ideologikoncept (där ideologi ses som falska och missledande föreställningar) hade en strävan mot ett samhälle som inte behövde sådana falska och missledande föreställningar. Leopold, ”Marxism and Ideology,” 16.

(materiell) och överbyggnaden (ideell) och hos Althusser bl.a. i individernas föreställningar (ideell) om deras verkliga levnadsförhållanden (materiell). På filosofisk - skild från vetenskaplig - nivå är det reella objektet skilt från intellektet och dess existens är helt oberoende av det. I vårt skisserande av icke-ideologin är det främst två avgörande faktorer som skilt denna uppsats från den tidigare forskning vi presenterat. Den ena aspekten är affirmationen av *beroendeförhållandet* mellan det ideologiska och det materiella, den andra är postulerandet av *temporalitetsförhållandet* mellan det ideologiska och det icke-ideologiska.

Gällande både bas- och överbyggnadsmodellen och Althusserns koncept av vetenskap har vi konstaterat att ideologin står i ett fundamentalt beroendeförhållande till sin externalitet. Basen kräver ideologin för sin reproduktion medan vetenskapen använder ideologin som sitt råmaterial (ifrågasättandet av ideologiska föreställningar och fakta) och måste röra sig mot de ideologiska antagandena som omringar, föregår och påverkar den. Vetenskapen, med sina icke-ideologiska koncept som resultat, kan därför endast vara en *relativ*, men inte *absolut* icke-ideologi. Ideologins externalitet till basen är en externalitet utövad i form av interioritet.¹⁹³ Varken basen eller vetenskapen existerar oberoende av ideologin.

Den temporala aspekten av ideologins förhållande till det icke-ideologiska innebär att det icke-ideologiska förstås som någonting som endast i ett visst moment är icke-ideologiskt medan det i ett annat moment uppträder i ideologisk-förvrängd (tolkad) form. Genom införandet av denna temporala aspekt kan vi hävda att de nämnda kritikerna av Althusserns ideologiteori implicit antagit ett icke-temporalt, nämligen statiskt perspektiv på ideologin och det icke-ideologiska. Följderna av detta är att det icke-ideologiska begrips som det *alltid*-icke-ideologiska. På så sätt kan vi förstå att Eagletons sökande efter det-som-inte-är-ideologiskt-hela tiden i själva verket innebar sökandet efter det *aldrig*-ideologiska.¹⁹⁴ Det sensomateriella, som konceptet av det som existerar oberoende av det symboliska, men också är föremål för tolkning-förvrängning, påvisar därmed hur kritikerna av Althusserns ideologiteori missförstått förhållandena mellan ideologi och icke-ideologi vilket lett till att de sökt någonting i samhällsformationens praktiska verklighet som *undgår* ideologin och inte kan bli tolkat.

Den skiljelinje vi dragit mellan våra två typer av icke-ideologi utpekar att Althusserns koncept av vetenskap har en kvantitativ relation till ideologin, vilket i praktiken uttrycker sig som forskarens möjlighet att vara *mer eller mindre* vetenskaplig och därmed mer eller mindre ideologisk. Detta koncept av vetenskap, som också opererar i konceptet SPS, möjliggör

¹⁹³ Se fotnot 88 ovan.

¹⁹⁴ Se fotnot 7 ovan.

utpekandet av ovetenskaplig forskning inom själva vetenskapens institutionella ramar. Det betecknar ett komplicerat förhållande mellan vetenskap och ideologi, varifrån man kan argumentera för svårigheten att klassificera den vetenskapliga praktiken och dess resultat som ”opartiska”, ”objektiva” eller helt enkelt vetenskapliga, endast på basis av att de sker inom vetenskapliga institutioners ramar. Dessa klargöranden bidrar förhoppningsvis till insikten om den marxistiska och främst Althusserianska teoribildningens komplexitet och rikedom i dessa frågor.

Vårt koncept formationslänk betonar framförallt den kapitalistiska samhällsformationens *behov* av att forma människors föreställningar och fantasier för att de producerade varorna ska efterfrågas och konsumeras. Konceptet innebär således en kritik av idéer om att den kapitalistiska varuproduktionen styrs av människors ”egna” behov eller ”fria” vilja. Det hävdar att efterfrågan konstrueras genom formationslänkarnas *produktion* av ideologi, vilket innebär att de till synes ”oviktiga” och ibland ekonomiskt improduktiva formationslänkarna har en vital funktion för det kapitalistiska produktionssättet och dess fortlevnad. Det är också skiftet från ideologins reproduktiva funktion till själva produktionen av ideologi som skiljer konceptet formationslänk från Althusserns koncept ”statsapparater”.

Med konceptet formationslänk kan idéhistorisk forskning undersöka hur uppkomster och försvinnanden av institutioner, verksamheter och signifikanta objekt förhåller sig till produktionssättens (basens) omvälvningar. Genom att undersöka formationslänkar i olika produktionssätt kan också olika subjektskonstitueranden undersökas. Vi har redan postulerat möjligheten till ett kommunistiskt subjekt skilt från den kapitalistiska konsumenten, som en effekt av kommunismens universalistiska, till skillnad från kapitalismens partikularistiska produktionsförhållanden.

Litteraturförteckning

Böcker

Althusser, Louis. *On Ideology*. London: Verso Books, 2008.

Althusser, Louis. *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. London: Verso Books, 2014.

Althusser, Louis. *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays*. London: Verso Books, 2011.

- Ankarloo, Daniel, Henrik Gundenäs, Klas Gustavsson, Anders Hylmö, Johan Lindgren, Linnea Nilsson, Anders Ramsay, and Johan Söderberg, red:er. *Marx Ekonomikritik*. Stockholm: Tidskriftsföreningen Fronesis, 2008.
- Carchedi, Guglielmo. *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge*. Leiden: Brill, 2011.
- Cleaver, Harry. *Att läsa Kapitalet politiskt*. Stockholm: Roh-nin förlag, 2007.
- Deleuze, Gilles, and Guattari Félix. *What Is Philosophy?* London: Verso, 1994.
- Eagleton, Terry. *Ideology: An Introduction*. London: Verso Books, 1991.
- Kliman, Andrew. *Reclaiming Marx's "Capital": a Refutation of the Myth of Inconsistency*. Lanham, Md: Lexington, 2007.
- Lindberg, Mats. *Att studera Kapitalet: Första boken: Kommentar och studiehandledning*. Lund: Arkiv, 2013.
- Marx, Karl. *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, besökt 8/10–2019, <https://www.marxists.org/svenska/marx/1844/40-d005.htm#h18>
- Marx, Karl. *Grundrisse: Ett Urval*. Hägersten: Tankekraft, 2010.
- Marx, Karl. *Kapitalet: Kritik Av Den Politiska Ekonomin*. Första boken. Lund: A-Z, 1997.
- Marx, Karl. *Till Kritiken Av Den Politiska Ekonomin*. Göteborg: Proletärkultur, 1981.
- Marx, Karl och Engels, Friedrich. *The German Ideology*. Moskva: Progress Publishers, 1964.
- Poulantzas, Nicos. *State, Power, Socialism*. London: Verso Books, 2014.
- Sjöberg, Maria. ”Textanalys” i *Metod: Guide för Historiska Studier*, redigerad av Martin Gustavsson och Yvonne Svanström, 69–95. Lund: Studentlitteratur, 2018.

Artiklar

- Althusser, Louis. ”Ideologi och ideologiska statsapparater (Noter för en undersökning)”, <https://www.marxists.org/svenska/althusser/1970/04.htm>.
- Geras, Norman. *Louis Althusser's marxism*. Översättning av Lennart Schön och Nisse Sjöden. Lund: Röda bokförlaget, 1972. Tillgänglig på https://www.marxistarkiv.se/klassiker/geras/geras-om_althusser.pdf
- Leopold, David. “Marxism and Ideology: From Marx to Althusser.” *Oxford Handbooks Online* (december 2013). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199585977.013.0021>.
- Railton, Peter. ”Marx and the Objectivity of Science.” *Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, vol. 2 (1984): 813-826. JSTOR. <https://www.jstor.org/stable/192541>

Simons, Massimiliano. "Beyond Ideology: Althusser, Foucault and French Epistemology."

Pulse: A Journal of History, Sociology and Philosophy of Science, 3 (2015): 62-77.

ISSN 2416-111X (preprint draft).

Therborn, Göran. "Therborn: Althusser som kommunist och filosof." I "Louis Althusser om ideologiska apparater," redigerad av Gunnar Olofsson. *Zenit*, 1 (1973).

http://www.marxistarkiv.se/klassiker/althusser/althusser_om_ideologiska_apparater.pdf

Yekerusta, Puya. "Flykten från Althusser," *Det kritiska tänkandets praktik: Essäer 2019* (2019)

Webbsidor

Verso Books. "Guglielmo Carchedi." Besökt 16 maj, 2020.

<https://www.versobooks.com/authors/924-guglielmo-carchedi>.

Appendix

Ordlista

DIALEKTIK. "Lagen om omvandling, lagen om reella processers utveckling (naturliga och samhälleliga processer likväl som kunskapsprocesser)."¹⁹⁵ Dialektik betecknar hos den dialektiska materialismen dess metodiska aspekt (skild från dess teoretiska aspekt) och uttrycker förhållandet mellan teori och objekt som en transformativ process där teori och teorins objekt inte kan ses som strikt åtskilda från varandra.¹⁹⁶

DIALEKTISK MATERIALISM. Kallas också för marxismens filosofi och dess objekt är till skillnad från historiematerialismens produktionssätt "kunskapsproduktionens historia", eller "tänkandets historia."¹⁹⁷ Både hos historiematerialismen och den dialektiska materialismen anses människans materiella förhållanden vara dominanta i relation till dess ideella förhållanden, exempelvis som "varandets primäritet över tanken."¹⁹⁸ Detta är ett av materialismens elementära antaganden.

¹⁹⁵ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 9.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid., 8.

¹⁹⁸ Ibid., 9.

FILOSOFI. Innebär hos Deleuze och Guattari att uppfinna och skapa koncept till skillnad från att betrakta, reflektera eller kommunicera.¹⁹⁹ Konceptet är sammankopplat med ett visst problem, vars lösning är konceptet.²⁰⁰ Problemet framträder också simultant med lösningen, alltså med konceptet. Hos Althusser innebär filosofi att dra demarkationslinjer och ”producera (i bemärkelsen att manifesteras eller synliggöra) distinktioner och skillnader.”²⁰¹

FORMATIONSLEDJAN. En modell av samhällsformationen formulerad utifrån varans perspektiv. Således förknippad med kapitalismens produktionsätt. Formationsledjan består av ändar (Objektiviteten och Ideologin) och formationslänkar (varan, ideologiska statsapparater o.s.v.).

FORMATIONSLEDJAN. Formationslänkar är historiskt specifika materialiseringar av Objektivitetens och Ideologins samspel uttryckta som Objekt, verksamheter, institutioner, företag och diverse organisationer, vilka producerar Ideologi och syftar till realisering, således reproduktion, av formationsledjan. De producerar Ideologi genom Objekten i Objekt-subjektrelationen (exempelvis vara-konsumentrelationen) och som verksamheter genom produktion av idéer, föreställningar, fantasier, rädslor, o.s.v. Formationslänkar är övergående med formationsledjans omvälvningar, alltså omvälvningar i produktionsättet (exempelvis från feodalism till kapitalism etc.). Formationslänkar kan tillhöra icke-dominerande produktionsätt och därmed verka för det icke-dominerande produktionsättets realisering och omvälvning av nuvarande formationsledja.

HISTORIEMATERIALISM. Vetenskapen om historien, eller vetenskapen om produktionsätten.²⁰² Enligt Althusser grundades denna vetenskap av Marx²⁰³ och hans verk *Kapitalet* representerar ”den vetenskapliga teorin om det kapitalistiska produktionsättet.”²⁰⁴ Historiematerialism, eller som det också kallas: historisk materialism, är ”vetenskapen om samhällsformationerna.”²⁰⁵

¹⁹⁹ Deleuze och Guattari, *What is Philosophy?*, 5-6.

²⁰⁰ Ibid., 16.

²⁰¹ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 75.

²⁰² Ibid., 6.

²⁰³ Ibid., 7.

²⁰⁴ Ibid., 6.

²⁰⁵ Ibid., 251.

ICKE-IDEOLOGI, ABSOLUT (DET SENSOMATERIELLA). Objekt i absolut frånvaro och oberoende av ideologi och en symbolisk värld. Det är pre-ideologiskt och kan inte tolkas på ett ”rent” eller essentiellt sätt, men det är sensoriskt och kan erfaras. Objektet skilt från både vetenskapliga koncept och icke-vetenskapliga föreställningar.

ICKE-IDEOLOGI, RELATIV. Koncept, teorier o.s.v., som inte är ideologiska men som är omgivna av och står i direkt relation till ideologi, vilket påverkar dem. Ett exempel på relativ icke-ideologi är vetenskap i Althusserns teoribildning (se Vetenskap nedan).

IDEOLOGI (ideologi). I den marxistiska bas- och överbyggnadsmodellen är ideologin en del av överbyggnaden. Den är reflektioner av den materiella livsprocessen.²⁰⁶ Enligt Althusser utgörs ideologi av individers föreställda förhållande till deras verkliga levnadsförhållanden²⁰⁷ och verkar i allmänhet för att hålla ihop mänskliga band och förhållanden baserade på samhällsliga roller och funktioner.²⁰⁸ Ideologin konstituerar subjekt²⁰⁹ och existerar alltid i apparater och apparaters praktiserande.²¹⁰ I klassamhällen representerar ideologin det reella i förvrängd form²¹¹ och kan begripas som en falsk universalisering.²¹²

IDEOLOGI (Ideologi). Till skillnad från ideologi är Ideologi en del av den kapitalistiska formationskedjan och utgörs av individens föreställda förhållande till ett Objekt uttryckt som dess fantasier om och behov av det. Det bringar individen till ögonblicket för konsumtion och möjliggör därmed realisering av Objektet som Objekt (det leder fram till att varan ges sin särskilda varukaraktär i och med konsumtionen av den). Ideologi konstituerar subjektet som konsument och utgör subjektets drivkraft till konsumtion varpå det möjliggör realisering av den samhällsliga Objektiviteten. På samhällslig nivå dirigerar och riktar Ideologi konsumtionen.

IDEOLOGISKA STATSAPPARATER. Althusserns koncept av de materiella apparater som genom att ”till övervägande del” fungera genom ideologi²¹³ ”säkerställer

²⁰⁶ Marx och Engels, *The German Ideology*, 37–8.

²⁰⁷ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 181.

²⁰⁸ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 28.

²⁰⁹ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 188.

²¹⁰ Ibid., 184.

²¹¹ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 28-9.

²¹² Eagleton, *Ideology*, 57.

²¹³ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 85-6.

reproduktionen av produktionsförhållandena²¹⁴ och därmed av utsegningsförhållandena.²¹⁵ De kan också tolkas som formationslänkar där är producenter av Ideologi.

KAPITALISM. Betecknar uppdelningen av människor i ett samhälle mellan ägare av produktionsmedel (kapitalisterna) och ägare av arbetskraft (arbetarna). Denna uppdelning utgör *produktionsförhållandena* (relationerna mellan aktörerna) som tillsammans med *produktivkrafterna* (arbetsmedel och arbetskraft) utgör *produktionssättet*.

KOMMUNISM. I föreliggande uppsats betecknar kommunismen ett produktionssätt baserat på allmänt ägande av produktionsmedel, därmed till skillnad från kapitalismens produktionssätt ingen uppdelning mellan ägare av produktionsmedel och ägare av arbetskraft avseende den samhällseliga produktionens organisering.

OBJEKTIVITET. Är en del av den kapitalistiska formationskedjan härledd ur bas- och överbyggnadsmodellens basposition och formulerad genom varans perspektiv. Objektiviteten utgör samhällets objektiva strukturer och producerar Objekt (varor o.s.v.) som i samspel med formationskedjans Ideologi blir till formationslänkar.

OBJEKTIVT VÄRDE, VARANS. Detta motsvarar varans bruksvärde som hör till varans själva egenskaper, i viss mån extern till individernas föreställningar och behov av varan. Det Objektiva värdet realiseras genom varans förbrukning (konsumtion) och är skilt från varans bytesvärde (som realiseras genom försäljning och köp).

SAMHÄLLSFORMATION. Ett konkret samhälle som utmärks på basis av ”det produktionssätt som är dominant i det.”²¹⁶ I marxistisk teori framställs samhällsformationen ofta som en topografi²¹⁷ bestående av en bas och en överbyggnad. Basen består av samhällets ekonomisk-produktiva kärna, där människorna producerar sina levnadsbetingelser, medan överbyggnaden består av bland annat juridiken, politiken och ideologin.

VETENSKAP. I Althusser's teoribildning producerar vetenskapen koncept som kan framstå som motsatta till vardagliga uppenbara fakta, och som kan nås genom att ifrågasätta

²¹⁴ Ibid., 201.

²¹⁵ Ibid., 203.

²¹⁶ Ibid., 19.

²¹⁷ Althusser, *On Ideology*, 9.

sådan fakta.²¹⁸ Den kan förstås som relativt icke-ideologisk då den är omgiven av ideologi och berörs av ideologi i sin praktik.

ÖVERBYGGNAD. Den topografiskt övre delen av samhällsformationen som är upprest på samhällsformationens ekonomiska bas och som utgörs av bl.a. juridik, politik och ideologi. Överbyggnaden bestäms ”i sista hand” av basen²¹⁹ och verkar för att säkerställa reproduktionen av produktionsförhållandena,²²⁰ därmed basen (produktionsättet).

²¹⁸ Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*, 15.

²¹⁹ Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 54.

²²⁰ *Ibid.*, 203.